

הישיבה הרמה בפיורדא

עיר תורה בדרום גרמניה וגאוניה

כרך שלישי

הישיבה הרמה בפיורדא

עיר תורה בדרום גרמניה וגאווה

כרך שלישי: הישיבה בצל חורבנה והמאבק ברפורמה

מאת
בנימין שלמה המבורגר

מהדורת באמבערגער
מכון מורשת אשכנז
בני ברק תש"ע

כל הזכויות שמורות © 2010

מכון מורשת אשכנז
ת.ד. 87 בני ברק

Printed in Israel

לזכרון עולם

ספר זה נכתב לכבודו של

רבינו הגדול, אביר הרועים
מרן הגאון רבי יצחק דוב הלוי
זעליגמאן בער באמבערגער זצוק"ל

אב"ד ור"מ ווירצבורג והגליל

בעל 'מלאכת שמים', 'אמירה לבית יעקב', 'מורה לזובחים',
'נחלי דבש', 'קורא באמת', 'יצחק ירנן', 'שו"ת יד הלוי',
'וכתבי רבינו יצחק דוב הלוי מווירצבורג'

פאר ישיבת פיורדא

תלמידו המובהק של ראש הישיבה האחרון
רשכבה"ג מרן רבינו אברהם בנימין וולף האמבורג זצוק"ל
בעל 'שער הזקנים' ו'שמלת בנימין'

הונצח על ידי נינו
החבר ר' צבי הלוי באמבערגער יצ"ו
ניו יורק

תוכן הענינים

- 11.....הבאת רבי משה סופר בעל 'חתם סופר' (תקפ"א)**
היכרות עם פיורדא 11 / החשש לעתידה של פיורדא 16 / תוכנית לקליטת ישיבת פרסבורג 18 / מהומה בפרסבורג 22 / רבי אהרן יהושע אליהו הרצפלד 28
- 35.....רבי בנימין וולף האמבורג בעל 'שער הזקנים' (תק"ל-תר"י)**
יתום ממשפחה מיוחסת 35 / אב חורג – רבי בנימין אמרספורט 42 / רבותיו 44 / נישואיו 49 / גאון וצדיק 53 / ראש בית הדין של פיורדא 60 / פוסק ומורה הוראה 68 / ספריו וכתביו 77 / תורה וגדולה במקום אחד 89 / תורה מתוך יסורים 93 / הסתלקות בדממה דקה 105
- 115.....הישיבה בימי ה'שער הזקנים'**
הרבצת תורה בישיבת פיורדא 115 / גיל התלמידים 122 / חלוקת התלמידים לפי רמות 125 / 'חילוקים' ו'הלכה ותוספות' 131 / עומק הפשט וחתימה להלכה 139 / 'הישיבה הרמה' 145 / מקום הישיבה בפיורדא 159 / תלמידי הישיבה ב'חדר השיעורים' 169 / מסירות לתלמידים 175 / תלמידים הרבה 181 / אחזקת הישיבה 198 / היידיש בישיבת פיורדא 212 / קשרים עם ישיבות אחרות 222
- 239.....הישיבה לנוח זעזועים תרבותיים**
נהירה להשכלה גבוהה 239 / ניצני שיטת 'תורה עם דרך ארץ' 248 / חדירת השפה הגרמנית 265 / כפיית הגרמנית על הישיבה 269 / עירעור מעמד הישיבות 283 / מצור על ישיבת פיורדא 291 / על הכוונת של הפדגוג גראסר 291 / בדיקות ממשלתיות בשנת תקפ"א 297 / השחרת פני הישיבה 304 / מצור מתמשך 308
- 317.....בצל צוי סגירה ממשלתיים**
צו סגירת הישיבה בשנת תקפ"ד 317 / התערבותו של הבארוך ר' אמשל רוטשילד 320 / הרפורמים החדשים מהרסים מבפנים 327 / גזירות תקפ"ז לשינוי פני הישיבה 334 / הברחת תלמידים בשנת תקפ"ז 337 / המשכיל הקיצוני אהרן וולפסון ותוכניותיו 343
- 353.....חורבן הישיבה**
ישיבה במחתרת בשנים תקפ"ח-תק"ץ 353 / הקץ הברוטאלי של הישיבה בשלהי שנת תק"ץ 360 / ישיבת הנפל של ישעיה היידגר 368 / הרבצת תורה אחר חורבן הישיבה 380 / חדירת ההשכלה לעולם הישיבות 399 / תלמידי ישיבת פיורדא ששנו ופירשו 407
- 415.....עימות עם הרב הרפורמי ד"ר איזאק לוי**
הליך הבחירות לרבנות פיורדא 415 / ד"ר איזאק לוי על כסאם של גדולי פיורדא 423 / ד"ר לוי משנה את סדרי הקהילה 430 / הדרישה לפיטורי ד"ר לוי 436

הצלת החברות הקדושות 446 / הגבלת חופש הפעולה של ד"ר לוי 457 / משה מונטיפיורי והדי המחלוקת בפירודא 463 / בחירות חוזרות לרבנות 471 / זכות לרבנות חרדית עצמאית 476 / היפרדות מרפורמה 489

507.....מאבקי ה'שער הזקנים' בתנועת הרפורמה

עומד בפרץ 507 / ועידת הרבנים הרפורמים בבראונשווייג 511 / 'דידי הרפורמה' מבטלי ברית מילה 517 / התלמיד המורד דוד איינהורן 523 / איינהורן מרים יד על רבו 528 / ביטול המילה והחרפת המאבק באינהורן 535 / המחאה נגד איינהורן מקיפה רפורמים ונוצרים 542 / נצחון ה'שער הזקנים' על תלמידו הסורר 546 / לקחי מהפכת תר"ח 549

555.....הגירה המונית לאמריקה

הלחץ על תושבי באוואריה 555 / נהירה לארצות הברית 558 / מסעות מפרכים לארץ החופש 562 / קשיי קליטה בארץ החדשה 568

581.....רבי אברהם רייס – חלוץ התורה באמריקה

מבחירי ישיבת פיורדא 581 / רבנותו בבולטימור 588 / הפוסק של אמריקה 592 / דבר ה' בלב ההפקרות האמריקאית 595 / קהילה במדרון 601 / אמריקה מבכה את גאון התורה 606

615.....רבי יצחק ליסר – חלוץ היהדות באמריקה

בצילו של רבי אברהם זוטרא 615 / התגלות כשרונות מפתיעה 618 / ספרי יהדות ועתון חרדי ראשון 624 / מערכה נגד הרפורמים של אמריקה 630 / צדיקים תחילתן יסורין וסופן שלווה 633

הבאת רבי משה סופר בעל 'חתם סופר'

הבאת רבי משה סופר בעל 'חתם סופר' (תקפ"א)

היכרות עם פיורדא

המצב הרוחני אליו נקלעה קהילת פיורדא עם פטירתו של ה'בגדי כהונה' היה קשה ביותר. ההשכלה והרפורמה כירסמו בחיים היהודים ברחבי מרכז ומערב אירופה, ואיימו גם על מרכז התורה הגדול של פיורדא. החרדים חששו שמבצר התורה הזה יפול בידי עוקרי תורה ומצוות, בהיעדרו של מנהיג בעל שיעור קומה. ממלא מקומו של ה'בגדי כהונה' בראשות הישיבה, רבי בנימין וולף המבורג בעל 'שער הזקנים'¹, עמד נבוכ מול הסכנות, באומרו בחרדה רבה: "כאשר עלה – ה'בגדי כהונה' – השמימה בסערה, לבי ראה הרבה שערוריה, אשר גרמה מיתת תלמיד חכם זה, עם הזקנים שבדור, ועל פרידתם – ארץ התפוררה... כי מיום הקשה ההוא, אין לנו יום שאין קללתו מרובה משל חברי".²

שנה לפני הפטירה, בעת המערכה של ה'בגדי כהונה' נגד בית הכנסת, ה'ט"מפ"ל' (היכל), הרפורמי שנפתח בעיר המבורג, עמד לצדו גאון אדיר שהיה צעיר ממנו בכעשרים וחמש שנה, הוא רבי משה סופר בעל 'חתם סופר' (תקכ"ג-ת"ר). בעוד ה'בגדי כהונה' היה זקן הלוחמים, המתווה את הדרך לכל השאר, התבלט אז ה'חתם סופר' כלוחם נחוש ומתוחכם ביותר. הנימוקים נגד הרפורמה שהעלה אז בפומבי והטקטיקות בהן נקט נגדה, הציבוהו בחזית המאבק הקיומי הזה והיפנו תשומת לב כללית לאישיותו המיוחדת של החת"ס וגדולתו העצומה. פעליו ופסקיו בסוגיא זו, כמו גם בסוגיות אחרות, היו לאבני יסוד ותמרורים בדרכה של היהדות החרדית בדורות האחרונים.

בין אלה שהבחינו היטב בגדולתו של הכוכב העולה הזה, היו בני פיורדא. הם האמינו, שאם יצליחו להושיב אותו על כס רבנותה של פיורדא ולמסור לו את ישיבתה, אזי תזכה הקהילה להנהגה שאין טובה הימנה. החת"ס, שהיה יליד פרנקפורט שבגרמניה, ישב אז בפְּרֶסְבוּרְג אשר באוסטרו-הונגריה, וגילה דאגה כנה לשלומה של קהילת פיורדא, בלא שיהיה לו צל של מושג שהוא עצמו הינו מועמד לרבנותה. מאז ומתמיד רחש אהדה לפיורדא, אותה הגדיר כקהלה "המפוארה ק"ק פיורדא יע"א",³ "קרית עוז, קהלה קדישא המפוארה, לשם ולתהלה ולתפארת, פיורדא, יגן עליה אלקים".⁴ את ראשי חכמי פיורדא כינה:

¹ עליו ראה בהרחבה בפרקים הבאים.

² ראב"וו האמבורג, שער הזקנים, ח"א, זולצבאך תק"ץ, הקדמה.

³ שו"ת חת"ס, יו"ד, סי' רי"ד.

⁴ מכתב החת"ס, בתוך ספרו של ר"ש סופר, חוט המשולש, מהד' תל אביב תשכ"ג, עמ' פב.

"מנהלי עם ה' במעונות אריות והררי נמרים",⁵ "המאורות הגדולים... דק"ק פירדא יע"א".⁶ באחת מתשובותיו ציין כי בעולם היהודי נחשב לכבוד רב להשתייך לקהילתה, ועל כן יש ואדם שאינו מתושביה טען "שהוא בן כרך עיר גדולה לאלקים פירדא, וחשב שיהיה לו לתהלה ולתפארת".⁷ בצעירותו, בשנת תקמ"ו, אף ביקר החת"ס בפירדא יחד עם רבו המובהק, הנשר הגדול, החסיד שבכהונה, רבי נתן אדלר (תק"ב-תק"ס), בטרם עזב את גרמניה והתיישב במרכז אירופה. בשולי נוסח 'היתר עסקא' שהעלה בכתביו, ציין כי "כל זה כתבתי מפי מרן [רנ"א] נ"י... בעת הפרדי ממנו בפירדא יום ה' ג' כסליו תקו"ס"⁸ לפי"ק".⁹

בתור יליד פרנקפורט השוה את מנהגיה למנהגי פירדא, וציין את יתרון קדמותם של הראשונים: "ערי פראנקא הם כל קהלות אשכנז מתחת פרוורא"¹⁰ דפירדא, כי שם עדיין נוהגין מנהג פולין ברוב דבריהם... אבל משם ולהלן, מגלילות ווערצבארג [=וויקצבורג] ולהלן, משך נהר מאינוס וריינוס עד הים הגדול ובכלל, הם ערי פראנקא, ובכללם פראנקפורט, מגנצא, וויקמשא, מעץ, מנהיים וכדומה. ורוב מנהגם על פי רב עמרם גאון, אשר עמדתי על קברו במגנצא, ורבי יואל, ורבי אפרים בבנא, ובעלי התוספות ורש"י, ומהר"ם מרוטנבורג, והרא"ש והטור... מנהגיהם משונים הרבה מהסכמת רמ"א, כי דבריו – של הרמ"א נאמרו על מנהג פולנא, והם – בני פראנקא – לא שינו מנהגם הקדום בשביל זה".¹¹ למרות הערה זו, לפיה היו למנהגיה של פירדא חפיפה מסויימת עם מנהגי פולין, יותר מקהילות אחרות באשכנז,¹² עמחן נמנתה פרנקפורט מולדתו השמרנית לעילא, הכיר החת"ס בעצמתה הרוחנית של פירדא, שלעתים התקרבה לעצמתה של פפד"מ מולדתו,¹³ ורחש הערכה רבה לרבניה המפורסמים של פירדא, גם אלה שקדמו ל'בגדי כהונה', והצביע לעתים על זיקתו אליהם. את

⁵ שו"ת חת"ס, אה"ע, ח"א, סי' פ"ב.

⁶ שם, סי' פ"א.

⁷ שו"ת חת"ס, אה"ע ח"ב, סי' ע"ב.

⁸ לגבי אי הדיוק בתאריך, ראה רמ"ז קינסטליכער, 'רבי בנימין זאב וואלף הלוי באסקוויץ זצ"ל', צפונות, גליון יא, ניסן תשנ"א, עמ' כח, הע' 18.

⁹ רשימה של חת"ס שהובאה בליקוטי חבר בן חיים, פרעסבורג תרמ"א, ח"ד, דף ג טור ד; תשובות חת"ס, קובץ תשובות על ד"ח שו"ע, מכון ירושלים, ירושלים תשל"ג, ליקוטים, סי' י"ז (עמ' קיג).

¹⁰ לשון פרוור. בתשובה נדפס בטעות 'פרוורא', אך תיקנו על פי לשון חז"ל 'פרוורא'. ע"י בבא בתרא ככב ע"ב.

¹¹ שו"ת חת"ס החדשות, סי' י'.

¹² מדובר במנהגים בודדים בהן פירדא דמתה יותר לפולין מאשר לאשכנז הותיקה, אך מתוך רגישות פראנקפורטאית אופיינית שהיתה לחת"ס, הספיקו אותם מנהגים ספורים ליצור אצלו רושם 'פולני', למרות שבכל יתר מנהגיה היתה אשכנזית מובהקת, כולל מחזור 'כמנהג אשכנז' שעל פיו נערכו תפילותיה.

¹³ A. Carlebach, Men and Ideas, Jerusalem 1982, p. 140

עצמו הציג כתלמיד תלמידו של רבי דוד שְׁטֶרְאוּס (תמ"ז-תקכ"ב): "אלוף נעורי, הרב מו"ה מענדל לילג ז"ל, רב בבית המדרש בפרנקפורט, סיפר לי, שהיה הוא תלמיד מובהק של הגאון הגדול מו"ה דוד שְׁטֶרְאוּס כ"ץ זצ"ל, שהיה אב"ד בק"ק פיורדא".¹⁴

רבי משה סופר מפרנקפורט דמיין בעל 'חתם סופר'

¹⁴ שו"ת חתם סופר, או"ח, סי' קנ"ו.

חיבה יתירה חיבב החת"ס את הספר 'באר יעקב' של רבי יעקב יוֹקֵב ברלין (תס"ח-תק"י) שהרביץ תורתו בישיבת פירדא. לא אחת מנה אותו בין גדולי המפרשים,¹⁵ והערצה גדולה גילה כלפיו בהתבטאויות מפורשות כמו זו: "אחר שחדשתי זה, מצאתי ראיתי מה שכתב בזה בספר 'באר יעקב', וברוך שכוונתי בקצת דברי לדעתו הגדולה".¹⁶ גם היתה לו לחת"ס קורת רוח כשמצא את דבריהם של רבותיו וחכמי פרנקפורט מובאים ב'באר יעקב'.¹⁷ הוא הירבה לפלפל בדבריו הן בחידושו¹⁸ והן בתשובותיו.¹⁹ פעם בצאתו לנופש התאונן החת"ס כי חסר לו הספר 'באר יעקב'.²⁰

כיוצא בזה העריץ החת"ס את הגאון הפירדאי הגדול רבי נח חיים צבי הירש ברלין (תצ"ד-תקס"ב). בספריו עיין בשקיקה וקרא עליו קריאות התפעלות כמו: "מצאתי לי רב גדול בסברא זו... והוא ב'עצי ארזים'",²¹ "מצאתי שאהבה נפשי בדברי הגאון 'עצי ארזים'",²² "שראיתי הגאון ב'עצי ארזים' מפיק זקוקין דנורא מפומיה ממלל רברבין... אלו דברי הגאון זצ"ל ודברי פי חכם חן".²³ מתוך הערכה כבירה ציטטו החת"ס עשרות פעמים בתשובותיו וחידושו.²⁴ ובעת הסתלקותו מן העולם קרא עליו הספד גדול שהותיר את חותמו לדורות.²⁵

¹⁵ חידושי חת"ס עמ"ס שבת פז ע"א; שם, עמ"ס חולין קכ ע"ב; שו"ת חת"ס, יו"ד, סי' רי"ז.

¹⁶ חידושי חת"ס עמ"ס שבת כב ע"א; חידושי חת"ס עמ"ס גטין לח ע"א; חידושי חת"ס עמ"ס בבא בתרא כג ע"ב.

¹⁷ חידושי חת"ס עמ"ס שבת עט ע"ב; שם, עמ"ס פסחים דף כב ע"א.

¹⁸ חידושי חת"ס עמ"ס ביצה דף ט ע"א; שם, עמ"ס בבא בתרא יג ע"א; שם, עמ"ס עבודה זרה סד ע"א; שם, עמ"ס חולין ח ע"ב; שם, מב ע"א; שם, דף קכ ע"א.

¹⁹ שו"ת חת"ס, או"ח, סי' ק"ח; שם, סי' קי"ב; שם, סי' קי"ט; שם, סי' ק"כ; שם, סי' קל"ג; שו"ת חת"ס, יו"ד, סי' פ"א; שם, סי' פ"ה; שם, סי' קי"ד; שם, סי' קע"ה; שם, סי' קצ"ח; שם, סי' ר"ה; שם, סי' רט"ו; שו"ת חת"ס, אה"ע, ח"א, סי' ב'; שו"ת חת"ס, ח"ז, סי' ע"ב.

²⁰ שו"ת חת"ס, אה"ע, ח"א, סי' י"ד.

²¹ שו"ת חת"ס, אה"ע, ח"א, סימן ט'.

²² שם, סי' קכ"ח.

²³ שם, אה"ע ח"ב, סי' קל"ז.

²⁴ שו"ת חת"ס, יו"ד, סי' ט'; שם, סי' קפ"ח; שם, סי' ק"צ; שם, סי' ר"ה; שם, אה"ע, ח"א, סי' א'; שם, סי' ו'; שם, סי' ז'; שם, סי' ח'; שם, סי' י"ז; שם, סי' כ'; שם, סי' ל"ח; שם, סי' ל"ט; שם, סי' מ'; שם, סי' נ"א; שם, סי' נ"ג; שם, סי' ע"ג; שם, סי' ע"ו; שם, סי' ע"ז; שם, סי' צ"ב; שם, סי' ק"א; שם, סי' ק"ה; שם, סי' קל"ד; שם, אה"ע, ח"ב, סי' ס"ט; שם, סי' קט"ו; שם, סי' קכ"ב; שם, סי' קכ"ה; שם, סי' קל"ו; שם, סי' קמ"ב; שם, חו"מ, סי' קפ"ה; שם, ח"ו, סי' י"ד; שם, סי' כ"ה; לקוטי שו"ת חת"ס, לונדון תשכ"ה, סי' ל"א; חידושי חת"ס עמ"ס שבת קי ע"ב; שם, כתובות ב ע"א; שם, ז ע"ב; שם, גטין כח ע"ב; שם, נה ע"ב; שם, פט ע"א; שם, נדרים פד ע"ב; שם, פה ע"א; שם, בבא מציעא צ ע"א; שם, בבא בתרא מז ע"ב; שם, חולין קו ע"א; שם, קו ע"ב; שם, קז ע"א; שם, קז ע"ב; חת"ס ח"י סוגיות, מונקאטש תרס"ב, סי' ח'.

²⁵ ראה לעיל כרך שני פרק 'רבי חיים צבי הירש ברלין בעל עצי ארזים', תת-פרק 'פטירתו'.

לרבה של פיורדא רבי יוסף שְׁטֵיינְהָרְט בעל 'זכרון יוסף' (תנ"ה?-תקל"ו) היה נכד בישיבת החת"ס, וקשר משפחתי זה צוין על ידי החת"ס: "תלמיד... מו"ה עקיבא נ"י, אב"ד דק"ק קובנא יע"א, בן של קדושים... שלישי בקדש קדשים, להגאון מוה"ר יוסף בכור שור שְׁטֵיינְהָרְט זצ"ל, שהיה אב"ד דק"ק פיורדא, בעל המחבר שאלות ותשובות 'זכרון יוסף', המפורסם לשם ולתהלה ולתפארת".²⁶ החת"ס התפעל מ"קושיא גדולה ועצומה", ש"הקשה הגאון ב'זכרון יוסף",²⁷ ובסוגיא אחרת שמח להוכיח "אחר שנתקשתי בזה הרבה, מצאתי שכבר קדמני הגאון 'זכרון יוסף' בתשובה",²⁸ ויש אשר ציין כי "מה שכתב ב'זכרון יוסף'... דברים ברורים הם",²⁹ והעיד על השפעתו בהלכה: "שמעתי שהגאון בעל 'זכרון יוסף' עשה מעשה כמהרש"ל, וכן הוריתי גם אני".³⁰ אף תורתו של רבי צבי הירש יאנוב (תצ"ד-תקמ"ו), מגדולי רבניה של פיורדא, חביבה היתה על החת"ס, ויש שהביאה משמו: "שמעתי מקשים ומטו ביה בשם הגאון החרוץ מהו 'הַרְש' זצ"ל שהיה אבדק"ק פיורדא".³¹ כאשר העלה על הכתב מתורתם, ציין כי זאת: "שמעתי בשם הגאון הרב דק"ק פיורדא זצ"ל".³² היתה לחת"ס גם היכרות אישית עם הרבה מתלמידי ישיבת פיורדא, והתבטא עליהם בחיבה: "זכורני ימים כבירים בשומעי **מהרבה תלמידים** אשר ישבו בבית מדרש... הנ"ל בצל התורה ובצל החכמה".³³ היו אלה התלמידים שאחרי עזבם את פיורדא המשיכו את לימודיהם בישיבתו של החת"ס בפְּרֶסְבוֹרְג:³⁴ "תלמידי, אשר עמדו ושמשו לפני הגאון מהר"ר זְלָמֶן כ"ץ זצ"ל, שהיה אב"ד בק"ק פיורדא".³⁵ כמה מתלמידי החת"ס, ילידי פיורדא, אף ידועים לנו בשמותיהם: רבי אברהם

26 הסכמת החת"ס לספר משביר בר.

27 שו"ת חת"ס, יו"ד, סי' קנ"ח ד"ה בזכרון יוסף. גם בחידושי על הש"ס דן בדברי הזכרון יוסף, כמו בחידושי חת"ס עמ"ס שבת כא ע"ב; שם, עמ"ס פסחים נ ע"א.

28 שו"ת חת"ס, אה"ע ח"ב, סי' ב' ד"ה ובדבריו ז"ל.

29 שו"ת חת"ס, אה"ע ח"א, סי' ל"ב ד"ה אך האמת.

30 שו"ת חת"ס, יו"ד, סי' שכ"ה ד"ה דין זה. ועי' שו"ת מנחת אלעזר, ח"ד, סי' כ"ז.

31 חתם סופר על סוגיות הש"ס, ירושלים תרנ"ג, סוגיא דחציו עבד וחציו בן חורין, דף יד טור א. ועי' שו"ת חת"ס, אה"ע ח"א, סי' ד' ד"ה והנה לכאורה.

32 תורת משה, פ' עקב, עה"פ ועתה ישראל, מהד' מכון חת"ס, ירושלים תשנ"ב, עמ' סא. לא ברור למי מרבני פיורדא כוונתו.

33 שו"ת חת"ס, אה"ע ח"א, סי' פ"א.

34 ביניהם גם ר' מאיר ראנדגר (תק"ס-תרי"ג), רב בטריאסט, שלמד תחילה בפיורדא אצל ה'בגדי כהונה' והמשיך את לימודיו בפרסבורג אצל החת"ס. Biographisches Handbuch der Rabbiner. Teil 1, Die Rabbiner der Emanzipationszeit in den deutschen, böhmischen und großpolnischen Ländern 1781-1871, München 2004, p. 728

35 חתם סופר, חידושי סוגיות, ירושלים תרנ"א, סוף סי' כ"ג, סוגיא נגר הנגרר, דף מא טור א. וראה חידושי חת"ס עמ"ס גיטין, דף נג ע"ב, ד"ה לימא כתנאי: "שמעתי מקשים ומטו בה משמיה דהגאון בעל 'בגדי כהונה' זצ"ל".

אָפּר כ"ץ-פֿירט אב"ד קראָלי, ³⁶ רבי עקיבא שטיינהרט אב"ד אָלסו-קופּין היא דולג-קופּין (תקמ"ח-תר"ו) ³⁷ ורבי נתן בנימין נָטע וולף ליפּרלס ראב"ד פֿרשבורג בעל 'שארית נתן בנימין' (תרמ"א). ³⁸

לפי מסורת במשפחת החת"ס זכתה פירדא, בשנת תקפ"ב בערך, לביקור בזק של החת"ס בנסיבות מצערות:

כידוע עזב החת"ס את עיר מולדתו פרנקפורט דמיין בבחרותו. כאשר היה כבר איש מבוגר ומפורסם, התגוררה אמו הקשישה עדיין בפרנקפורט דמיין. פעם נודע לחת"ס בפֿרשבורג, כי אמו, אותה לא ראה כבר זמן רב, חלתה קשות מזה שנה ומוטלת על ערש דוי. הזדרז החת"ס וכתב לה, כי שמע על מחלתה הקשה והוא עומד לבקרה.

הדואר באותם ימים התמהמה בדרכים זמן רב, ובלא להמתין לתשובת אמו, החל החת"ס את מסעו לפרנקפורט. הוא בילה כבר זמן ממושך במרכבתו בדרך, כשבוע או יותר, עד שהגיע לפירדא שבפּוֹנֶזֶה, מקום בו הוחלפו הסוסים בתחנת הדואר. ברם כאן הגיע לידו מכתב, שנכתב אל החת"ס בפקודת אמו, בו הודיעה לו שהיא מודה לו על כוונתו לבוא ולבקרה, אך מפני שהיא לוקחת בחשבון שנסיעה כזו כרוכה בודאי בביטול תורה, הריהי מבקשת שיבטל את נסיעתו.

למרות שהחת"ס כבר עשה את רוב הדרך מפֿרשבורג לפֿראַנקפּוֹרט, החליט שלא להמשיך הלאה מפירדא, ופקד להחזירו מיד לפֿרשבורג. הוא לא ראה עוד את אמו, אשר נפטרה זמן קצר לאחר מכן בגיל תשעים בערך. ³⁹

החשש לעתידה של פירדא

פטירת ה'בגדי כהונה' העלתה בלב החת"ס חשש עמוק לעתידה של פירדא, וכאשר נשא "הספד מר לנשמת הרב הגאון המפורסם הישיש אב"ד דק"ק פירדא מהו' זלמן", הביע את חרדתו ברבים:

³⁶ אגרות סופרים, כתבי רמ"ס, עמ' 92; שם, כתבי רש"ס, עמ' 1.

³⁷ ר"ע שטיינהארט, משביר בר, פראג תקפ"ח, הקדמה; ר"ר דסלר, שנות דור ודור: אסופת גנזים כתבי יד תעודות ומסמכים נדירים מאוצרם של גדולי הדורות, ח"ג, ירושלים תשס"ח, עמ' רפג-רפז.

³⁸ רבנ"וו ליעבער, שארית נתן בנימין, בני ברק – תל אביב תשנ"ז, עמ' 21-16.

³⁹ אדוני אבי רבי משה המבורגר, 'שאל אביך ויגדך', בתוך: זכרונות ומסורות על החתם סופר, בני ברק תשנ"ו, עמ' 364.

בעוונותינו הרבים בזמן הזה, שכמעט שרשעי הדור מצפים ומיחלים לכליון הצדיקים, ונתמעטה התורה בכל יום ויום, שכמעט שתינוקות של בית רבן בטלים, ואם מת מנהיג אחד – מי ימלא את מקומו? אמת, כי לא אלמן ישראל, אבל בעוונותינו הרבים שאנו רואין שהקהלות גדולות אינם מקבלים מנהיג אחר עליהם, לאחר מיתת הצדיק אשר היה בקרבם!⁴⁰

ה'בגדי כהונה' עצמו, כחכם הרואה את הנולד, ביקש למנוע את נפילת הרבנות של פיורדא בידי הרפורמים, וציוה לפני מותו שמיד אחר קבורתו יתאסף ועד הקהילה ב"ק ה'ל'ס-ש'טוב", היינו, במשרדי הקהלה, כדי לבחור באב"ד לפיורדא. הוא האמין כי באוירת האבל הסוחפת על פטירתו, בבחינת 'מתו מוטל לפניו', כל החלטה על יורשו תפעל לבחירת תלמיד חכם ירא שמים. אלא שקבורתו נערכה ביום ששי סמוך לכניסת שבת, וה'שער הזקנים' הורה שאין לקיים את אסיפת ועד הקהילה מפני בואה של שבת מלכתא. ואכן במהלך השבת התפוגגה תחושת האבל, וביום ראשון כבר החלו המריבות על טיבו של הרב הבא.⁴¹

פטירת ה'בגדי כהונה' היתה ההזדמנות לה חיכו המשכילים ה'נאורים' ופקידי הממשלה כדי לפגוע בישיבה בפיורדא.⁴² בראשית 'זמן' החורף של שנת תקפ"א, כבר החלו פקידי ממשלה לחרחך סביב הישיבה ולערך בה סיורים לשם מציאת תואנות לסגירתה.⁴³ אויבי הישיבה דיברו עליה במונחים של התפוררות, כאילו עתה לא נותרו הימנה אלא 'שרידים' Überbleibsel,⁴⁴ 'ירסיסים' Bruchstücke,⁴⁵ ו'חורבות' Trümmern.⁴⁶

אם לא יעמוד מנהיג גדול בראשות קהילת פיורדא, מי יערוב לקיומה ולהמשך דרכה הרוחנית? שאלה מנקרת זו הציקה מאוד לחת"ס. אין תימה, שכאשר הציגו פרנסי קהילת פיורדא לבחור בחת"ס בתור רב הקהילה וראש ישיבתה, נענה להם בחיוב. כפי שמסר נכדו של החת"ס, בני פיורדא "עשו הלכה למשה, וכתבו ראשי

⁴⁰ דרשות חת"ס, ח"ב, דף שכ טורים ב-ג, מרשימות ר' פישל סופר.

⁴¹ M. Koenigshoefer, Meine Erinnerungen 1872-1962, Jerusalem 1963, p. 2

⁴² זו היתה תופעה רחבה באותם ימים שהמשכילים השתמשו בממשלה כדי לשנות את צורת החיים היהודיים. ראה, ר"מ ברויאר, 'אורתודוקסיה בין נסיגה עמידה ועשייה יצירתית', המעין, כרך לט גליון ד, תמוז תשנ"ט, עמ' 18-19.

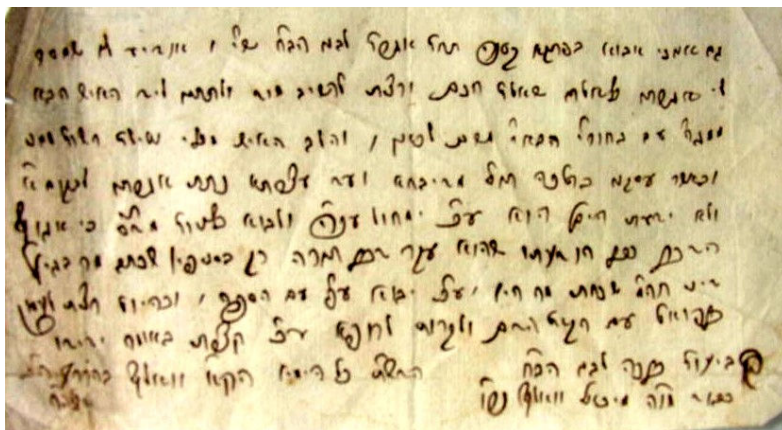
⁴³ C. Wilke, 'Ein Lokaltermin an den Jüdischen Universität im November 1820', Kalonimos, 1. Jahrgang 1998, Heft 2, p. 5

⁴⁴ כך במסמך של הקומיסאר העירוני צ'הלר מיום 26 דצמבר 1820 בארכיון העירוני של נירנברג, כפי שהובא אצל C. Wilke, "Den Talmud und den Kant" – Rabbinerausbildung an der Schwellen zur Moderne (Netiva Bd.4), Hildesheim 2003, p. 40 fn.23

⁴⁵ מכתב של הקומיסאר צהלר מיום 4 אוגוסט 1822. מצוטט אצל ווילקה, שם.

⁴⁶ Dr. Megas, 'Historisch-statistischer Bericht über die Juden in Franken in bürgerlicher religiöser Beziehung', Der Orient: Geschichte, Studien und Kritiken für jüdische Geschichte und Kultur, 15. Aug. 1840, p. 255

העדה וגדוליה מכתב פיתוחי חותם אליו, ונפשם בשאלתם ועמם בקשתם, שיקבל המשרה על שכמו, לעמוד על המשמר, משמרת הקודש, ליצא ולבוא לפנייהם, ולהיות רועה לצאן מרעיתו".⁴⁷

מכתב של ה'שער הזקנים' אל החת"ס

החת"ס בעצמו אישר כי מכתבם של "הנכבדים נכבדי קריה עליזה יע"א הגיעני... הם הרהיבוני, קראוני קריאה של חיבה יתירה, להושיבני מושב יחידיים על גפי מרומי קרית עוז, קהלה קדישא... פיורדא יע"א".⁴⁸ הוא שמח מאוד על ההצעה. בתור יליד גרמניה השתוקק החת"ס לחזור לארץ מולדתו. תלמידיו המובהקים והקרובים לו ידעו, "דמרון הגאון בעל 'חתם סופר' זצ"ל... היה ניחא ליה להיות במדינתו".⁴⁹

תוכנית לקליטת ישיבת פרסבורג

במכתבו של החת"ס אל רבי בנימין וולף המבורג שנחתם בפֶּרְסְבוּרְגֵּי בח"י בשבט תקפ"א, בירר לעומק את פרטי הצעת הרבנות. בראש ובראשונה רצה לדעת מה הן האפשרויות העומדות לרשותו בדבר החשוב ביותר בחייו, הרבצת תורה. הוא ביקש לדעת כיצד יוכל לבסס את ישיבתו הגדולה בפֶּרְסְבוּרְגֵּי במקום התורה הותיק של פיורדא:

⁴⁷ ר"ש סופר, חוט המשולש, מהד' תל אביב תשכ"ג, עמ' פא-פב.

⁴⁸ מכתב החת"ס אל ה'שער הזקנים' בתוך ספרו של ר"ש סופר, חוט המשולש, מהד' תל אביב תשכ"ג, עמ' פב-פג; לקוטי שו"ת חת"ס, לונדון תשכ"ה, חלק המכתבים, סי' י"ט, וצילומו מובא להלן, וציטטנו פה על פי הנוסח המדויק שנמצא בצילום.

⁴⁹ שו"ת מהר"ם שיק, או"ח, סי' ע"ז.

הנה כל מגמת חפצי מעודי ללמד עם אחרים המעט אשר חנני השם יתברך, אשר עד כה ברכני ה', אשר אלי יאספו כל חרד לדבר ה', כשתילי זתים סביב לשולחני, כמו ק"נ תלמידים, השומעים ממני שיעורין תמידי' כסדרן, הא לן לאוקמי גירסא והא להו לחדודי. וחפץ ה' בידינו הצליח, ועשה פרי קודש הלולים, כי מלבד כי כולם שוקדים על דלתי בית המדרש ממש, לא פסק פומייהו מגירסא, שמים לילות כימים, עוד יראתם קודמת לחכמתם, חרדים לדבר ה'. וכבר מלתי אמורה עם הספר לפאר רום מעלתו נ"י זה שנתיים, שלא זרעתי כרמי כלאים.⁵⁰

החת"ס שפתח את ישיבתו בִּפְּרָסְבוֹרְג בִּשְׁנַת תקס"ז עם כמה עשרות בחורים, הצליח להגדיל את הישיבה באיכות ובכמות ולמשוך אליה במרוצת השנים מאה וחמישים ולבסוף אף שלוש מאות בחורים.⁵¹ המספר הגואה של התלמידים עורר בעיות איכסון ואחזקה. בעת ההיא לא הוקמו פנימיות וחדרי אוכל לבני הישיבות, והתלמידים נשענו על טוב לבם של בני הקהילות בהן התקיימו הישיבות, על אירוחם לאכילה ולשינה. החת"ס נמנע מלקבל בישיבתו תלמידים ללא פתרונות מחיה עבורם, מחשש לבריאותם.⁵²

מפורסמים היו בני קהילת פיורדא ברוחב לבם ואהבת התורה המפעמת בהם. במשך דורות איכסנו הם את לומדי התורה והבחורים שהתדפקו על דלתות הישיבה בעירם. בימי ה'זכרון יוסף' נע מספר התלמידים בישיבת פיורדא בין 400 ל-600 בעת ובעונה אחת, ואף בתקופת ה'בגדי כהונה' מנתה הישיבה במיטבה בין 300 ל-400 תלמידים.⁵³ על ימי פריחתה של הישיבה ידע גם החת"ס. אך האם, גם בעידן זה של התגברות ההשכלה, עדיין יש בפיורדא מספיק משפחות שתקבלנה על עצמן את הקליטה של מאה וחמישים בחורים שיביא אתו מִפְּרָסְבוֹרְג בנוסף לכל הבחורים הלומדים בפיורדא עוד מימי ה'בגדי כהונה'? תשובה על כך ביקש החת"ס:

בעוונותינו הרבים, המקום [בִּפְּרָסְבוֹרְג] דחוק מאוד לתלמידי, כי פרנסתם דחוקה מאוד, בעוני ורעבון, אשר צר לי ונכמרו רחמי עליהם. אשר רק על

⁵⁰ מכתב החת"ס, הני"ל.

⁵¹ על מספר התלמידים בישיבת החת"ס בפרשבורג, ראה מה שכתבתי בהערתי לספר זכרונות ומסורות על החתם סופר, בני ברק תשנ"ו, עמ' 63-64.

⁵² אוצרות הסופר, קובץ י"ח, תשרי תשס"ח, עמ' צט.

⁵³ מסמכי הרשויות של פיורדא בארכיון העירוני בנירנברג, Zehler, in Staatsarchiv Nürnberg, RA 1932, Tit.13, Nr.651, Bl.26r C. Wilke, "Den Talmud und den Kant" מובא אצל – Rabbinerausbildung an der Schwelle zur Moderne (Netiva Bd. 4), Hildesheim 2003, p. 107

כן אמרתי, אולי ה' חפץ למען צדקו להגדיל תורה ולהאדירה, כמפורסם מאנשי חסד שבקהלתם [פיורדא] אלופים מסובלים על שכמם עול הישיבה מעולם.

אמנם במכתב יקרתם לא נזכר מזה כלום, והוא הקוטב שהכל עליו סובב. וידעתי כי לא אכשור דרי, ואולי אשתני שבילי דרקיע' במתא...

יפרש לי היטב הספקת החזקת התלמידים, הן 'שבתות'⁵⁴ או 'בִּלְעָטִין'⁵⁵ בחורים, ואם רצון הקהלה להחזיק ישיבה בעין יפה, ושלא יהיה נגד חקי המלך יר"ה וכדומה, ואז אדע מה אשיב שואלי דבר ברור.⁵⁶

בנוסף לשאלה הראשית, אם מסוגלת היא קהילת פיורדא לעמוד במעמסה הפיננסית של ישיבתו, הטרידוהו שלוש שאלות נוספות. האחת, מתוך ענוה שבו, היסס אם הוא עצמו ראוי להנהיג את ישיבת פיורדא, ואם בואו אליה "יהיה בזה הרמת קרן התורה והישיבה". השאלה השנייה, אם עסקי הקהילה לא יוציאוהו ממסלול הרבצת התורה, וחלילה "לא אתבטל מלימודי מרוב טרדות הציבור". השאלה השלישית, אם מערכת גביית המיסים הממשלתית לא תתערב בעניני הישיבה, מחשש שהוצאות הקהילה על אחזקת הישיבה תמעטנה את הכנסות הממשלה, ובלשון רמז לבל יובן לשלטונות, שאל, האם "בי גנזי דמלכותא דלעילא ומלכותא דארעא תרויהון לא יתנזקו, ושניהם כאחד אגודים".⁵⁷

התשובות שסיפקו לו ראשי קהילת פיורדא הניחו את דעתו,⁵⁸ ו"מרן הגאון בעל חת"ס זצ"ל נתקבל לרב לקהל פיורדא במדינת אשכנז, וקיבל שטר

⁵⁴ על חלוקת אירוח הבחורים לסעודות שבת ולארוחות יום חול, עיי' מנהגים דק"ק וורמיישא לרבי יוזפא שמש, ח"ב, ירושלים תשנ"ב, סי' רפ"ו, עמ' קג.

⁵⁵ Billette, כרטיס. חברי הקהלה נשומו לפי גובה רכושם, נניח עבור כל עשרה זהובים הוטל על חבר הקהילה למסור כרטיס הזמנה לסעודה אחת עבור נצרכים. כרטיסי הזמנה כאלה רוכזו בידי גבאי הקהילה וחולקו הן לעניים והן לבחורי הישיבות. בענין זה יש מקורות רבים. ועיי' מה שכתב החת"ס עצמו בשו"ת חת"ס, יו"ד, סי' קל"ה.

⁵⁶ מכתב החת"ס אל השער הזקנים, שם.

⁵⁷ מכתב החת"ס, שם.

⁵⁸ תשובות אלה לא הגיעו לידינו, אך רוח הדברים נשתמרה בהגדרת המצב בפיורדא מפי השער הזקנים' חודשים אחדים לפני כן, בקונטרס קול בוכים – הספד מר, פיורדא תק"ף, דף ה ע"א – ו ע"א: "קהילתנו יע"א... היתה כלילת יופי, משוש כל הארץ, קריה עליזה, צדיק ילין בה, ובתוכה אנשי מדות שלימים וכן רבים במעלות יתרות, כמה וכמה בעלי תורה, מקרא, משנה וגמרא, אשר היה להם היום למלאכה, לכלכל לחם לפי הטף, עושי צדקה בכל עת... והלילה היה להם למשמר משמרת הקודש לעסוק בתורה ויראת שמים, אבל עתה בעוונותינו הרבים נשתנו שבילי דמתא, ונשתנו לגריעותא, ואף על פי כן מפורסמת לשם ולתהלה בכל קהל הגולה... קהלתנו המפוארה יע"א, שהיה בה הרבה בני אדם, בעלי בתים יראים ושלמים... אחר כך באו אנשים כת החדשה, אשר אין להם אור תורה ונר מצוה... אף על פי כן לא הרגישו כל כך מרוע מעשיהם, באשר שבזמן... אדמ"ו הרב הגאון מהר"ר זלמן כהן זצ"ל אשר האיר מזיוו והיתה העטרה בראש כל אדם, ועדיין תכונה קהלתנו יע"א לשבח, לשם ולתפארת בכל

הרבנות".⁵⁹ התנאים ששררו בפירודא היו עדיפים בעינינו על פני אלה שהיו בפרסבורג, והוא החל בהכנות מעשיות לעקור לפירודא ולעמוד בראש ישיבתה.⁶⁰

[illegible]

איגרת ה'חתם סופר' בכתב יד קדשו אל ה'שער הזקנים'

המדיניות, אבל עכשיו בעונינו הרבים... נסתלקה עטרה מראש כל אדם". – מדברים אלה משתמע שאם הרבנות בפירודא נמצאת בידי גאון וצדיק, יכולה קהילת פירודא לפרוח. שו"ת מהר"ם שיק, או"ח, סי' ע"ז.

C. Wilke, "Den Talmud und den Kant" – Rabbinerausbildung an der Schwelle zur Moderne (Netiva Bd. 4), Hildesheim 2003, p. 124

மேலே உள்ளது போல

מהומה בפרסבורג

לדברי נכדו, רבי שלמה סופר בעל 'חוט המשולש', האזין החת"ס לכל טענותיהם 'וגם השתתף בצערם, אבל כל טענותיהם וסברותיהם לא מצאם חזקות כל כך שיניעו אותו להשליך רבנות דק"ק פיורדא אחרי גיוו, ולא נתקרה דעתו'.⁶¹ באוזני בני פֶּרְסְבוֹרְג נִימַק את החלטתו לחזור לגרמניה, בצורך להילחם ברפורמים שהתרבו אז בגרמניה. בני פֶּרְסְבוֹרְג הפעילו על החת"ס לחץ חזק שישאר אצלם, כדי שלא יתהפכו היוצרות והונגריה תתמלא ברפורמים בהיעדרותו, בעת שרבינו ישקוד על תקנתה הרוחנית של ארץ מולדתו ושם ישיב

61 חוט המשולש, עמ' פג.

לב בנים לאביהם שבשמים. על כך סיפר תלמידו רבי משה שיק בעל 'שו"ת מהר"ם שיק' (תקס"ז-תרל"ט):

קהל פֶּרְשֵׁבוֹרְגַּהּ התאמצו לבקשו כי לא יעזוב אותם, וישמעו אליו את כל אשר יבקש מהם. ושאלו ממנו טעמו ונימוקו שרוצה ליסע מהם, והוא השיב שעיקר טעמו שצר לו על המדינה ההיא שנתקלקלה, והוא מצפה ומקוה שאם יהיה שמה ישיב לב הבנים לאביהם שבשמים. ואמר לו על זה הראש הקהל, מו"ה הירש יפה זצ"ל: "הדבר ידוע שאם יסע רבינו מִפֶּרְשֵׁבוֹרְגַּהּ, יתקלקלו הרבה דברים ויתרבו עושי רשעה, ולזאת הוא שואל, מה יותר טוב? אם יש לפני אדם דרך לעשות מגוים יהודים, אבל על ידי זה יהיו נעשים מיהודים גוים, וכוליה!". והשיב הגאון בעל חת"ס זצ"ל: "חס ושלוש, אפילו לענין 'יהרג ואל יעבור' אמרינן: ⁶² 'מה חזית דדמא דידך סומק טפי', וכוליה, וכל שכן לענין דיני נפשות". ונשאר באמת בִּפְרֶשֶׁבוֹרְגַּהּ. ⁶³

החת"ס עצמו לא ראה את התמונה בשחור לבן, כאילו בעת ההיא היתה יהדות גרמניה מקולקלת בעוד יהדות הונגריה נשתמרה בקדושתה. אדרבה, הוא ציין בפירוש כי בכל הקהילות הללו יש רעים וטובים, וכך אף כתב לרעהו בפירודא רבי בנימין וולף המבורג: "מהודענא ליה, כי תהילה להשם יתברך אני יושב פה בקהל עדת ישראל, אשר **רובם** כשרים ויראי ה', ויש בהם מופלגי תורה רבים, ואני בתוכם באהבה ואחוה וריעות ובכבוד בקהלה ומדינה, ואם כי **יש קצת פסולת**

⁶² פסחים כה ע"ב; יומא פב ע"ב.

⁶³ שו"ת מהר"ם שיק, שם. ועי' ר"י שווארטץ, זכרון למשה, גרוסווארדיין תרח"צ, עמ' 142. בחוט המשולש, עמ' פג-פד, הביא את הויכוח הזה ביתר הרחבה: "וה' יהיב חכמה לחכמין. שם נמצא בין האנשים איש אחד נכבד – וברם זכור הוא לטוב – התורני הנגיד מה"ו הירש יפה ז"ל, והוא עמד על רגליו, ואמר: 'רבינו! הן אמת וברור הדבר כשמש בצהרים בבוא רבינו לק"ק פיורדא עיר גדולה אשר יכוננה עליון משם יוכל להרביץ תורה וטהרה לכל מדינת אשכנז, ומי כמוהו דעה מורה, ולו העוז והגבורה, אבל ידע רבינו, כי כמו בערך הגדול אשר יתקן ויחזיר עטרה ליושנה לפיורדא, ועמה כל המדינה, אשר תעלה מעלה מעלה לתורה ולתעודה, כן בערך הזה עירנו פרשבורג, ועמה כל מדינת אונגארן, ירד מטה מטה בתורה ויראה, כאשר ישום רבינו לדרך פעמיו חוצה לה. ואם כן, מה חזית דדמא דהאי סמיק טפי, דימא דמא דידן סמיק טפי? ומהיכתי תיתי לעשות עקירה שיתעקר ח"ו תורה ויראה ממקום זה ולעשות הנחה במקום אחר? הכי עדיף לעשות מגוים יהודים, ועל ידי זה יעשו מיהודים גוים?". ויהי כשמוע זקני זצ"ל דברים אלו יוצאין מפי איש כשר ומשכיל לב נאמן, ענה ואמר: 'יפה דברת ובזמנו דברת ונחמתני בני נחמתני'. דברים אלה הועתקו גם אצל ראב"ש שרייבער, כתב זאת זכרון, ניו יורק תשי"ז, עמ' 68-69.

תוך האוכל המרובה, לא אפונה שימצא עתה בעו"ה בשום קהלה בוסמינ⁶⁴ בלי חלבנה⁶⁵.

בעת ההיא היו הבעיות בפרסבורג דומות לאלה שבפיורדא. כאשר נבחר החת"ס לרבנות פרסבורג בשנת תקס"ז, התאמצו המשכילים של פרסבורג בדרכים שונות למנוע את בואו של החת"ס לעירם.⁶⁶ ארבע שנים אחר בואו לפרסבורג השתדלו המשכילים להקים בית ספר חדשני בעיר בניגוד לדעתו.⁶⁷

רחוב היהודים בפרסבורג

⁶⁴ עי' כריתות ו ע"ב; רש"י שמות ל, לד.

⁶⁵ מכתב החת"ס, בתוך ספרו של ר"ש סופר, חוט המשולש, מהד' תל אביב תשכ"ג, עמ' פב. הוגה על פי הצילום שהובא לעיל.

⁶⁶ זכרונות ומסורות על החתם סופר, בני ברק תשנ"ו, עמ' 174-175; חוט המשולש, עמ' סג-סד; רי"ה שווארטץ (עורך), זכרון למשה, גרוסווארדיין תרח"ץ, עמ' 101-102.

⁶⁷ זכרונות ומסורות, עמ' 176.

בשנת תקפ"ה פנו המשכילים אל הקיסר האוסטרי פֶּרְנַץ שיתן להם רשיון לפתוח בית ספר ציבורי, שיתבסס על תמיכת נדבנים מכל הארץ, ויעניק השכלה נאורה לתלמידיו. הקיסר השמרן ושונא הרפורמות נענה לבקשת החת"ס וסיעתו, ואסר את פתיחת בית הספר המוצע. אולם לא עלה בידו של החת"ס להביא לסגירת בית הספר הפרטי של המשכילים.⁶⁸ סביב בית ספר זה התרכזה חבורה מרדנית ובדלנית שכרתה ברית עם ראש הרפורמים אהרן חורין, שישב על כס הרבנות בעיר אֶנְד. קבוצה זו התדרדרה מבחינה רוחנית והלכה מדחי אל דחי. בשנת תקצ"ב נודע שחבריה ערכו סעודה פומבית משותפת בט' באב.⁶⁹

אהרן חורין מנהיג הרפורמים בהונגריה המכונה 'אח"ר' בפי החת"ס

אולם הפשע החמור ביותר של המשכילים בפְּרָסְבוֹרְג היה פעילותם לסגירת הישיבה. אחד מראשי המשכילים ווֹלֶף פְּרִיִּיֶנְד, יזם הלשנה על החת"ס ושיבתו. המשכילים שבהנהגתו הודיעו לשלטונות, כי בישיבה אין מחנכים לאזרחות טובה ואין מלמדים מדעים הנחוצים לחיים. תחת זאת לומדים בה קושיות ופלפולים ללא סדר ומשטר וללא הגבלת זמן. אין שום תכלית בלימוד זה, והתלמידים מבלים את ימי נעוריהם בעוני ולבסוף נופלים למשא על אחיהם היהודים. תלמידי הישיבה מתערבים בעסקים שאינם שלהם, עוסקים בהוראה לבני הקהילה וגוזלים את מטה לחמם של המורים בני המקום. הרב מקבל תלמידים מארצות

⁶⁸ רי"י גרינוואלד, אוצר נחמד, ניו יורק תש"ב, עמ' 73; דרשות חת"ס, ח"ב, דף שכה ע"ב.

⁶⁹ זכרונות ומסורות, שם; רע"י שלזינגר, לב העיברי, מהד' ירושלים תשי"ג, ח"א, עמ' לב, קל.

שונות, בלי לבדוק אם יש ביניהם פושעים ואלמנטים פליליים. כל כוונת הרב היא להגדיל את המחיצה בין היהודים לבין אזרחי העיר הנוצריים, לסגרם בגיטאות ולעשותם לעולם העומד בפני עצמו. המשכילים תבעו מהשלטונות לפקח על המצב 'הפרוע' בשיבת פֶּרְסֶבוֹרְג ולעצור את פעילות החת"ס.⁷⁰ השלטונות לא יכלו להתעלם מהאשמות כה חמורות, והוציאו פקודה כי תוך ארבעה עשר יום לא ימצא אפילו תלמיד אחד בפֶּרְסֶבוֹרְג. במאמצים גדולים הצליח החת"ס לבטל גזירה זו.⁷¹

על פרשיות אלו בפֶּרְסֶבוֹרְג הפטיר תלמידו רבי חיים סופר בעל 'מחנה חיים' (תקפ"ב-תרמ"ו): "איזה גודר גדר ועומד בפרץ היה אדמ"ו החת"ס ז"ל, המחלוקות הגדולות אשר היו לו בפֶּרְסֶבוֹרְג, כאשר עמד נגד מהרסי הדת ומחריבי האמונה, נגד ראשי ועשירי העדה, והוא עמד בכולם".⁷²

עובדות היסטוריות אלה, ואחרות שלא מנינו כאן,⁷³ מורות על כך, שהיה בסיס איתן לתקוותו של החת"ס, לפעול בנחישות מול משכילי פירדא, באותה מידה שעשה כן מול משכילי פֶּרְסֶבוֹרְג. סיכויי החת"ס, המנהיג הגדול בענקים, להציל את ישיבת פירדא, לא היו קטנים מאלה שהיו לו בפֶּרְסֶבוֹרְג, בה הוכיח את כחו ואת מסירותו לישיבה ללא שיור.⁷⁴ אולם, הלחץ העצום שהפעילו עליו בני פֶּרְסֶבוֹרְג, מנע את בואו לפירדא, וגורלה של ישיבת פירדא נחרץ.

בשולי פרשה סוערת זו, של שתי הקהילות, ההונגרית והגרמנית, שאחזו בטליתו של החת"ס, כתב צופה מן הצד הליטאי – רבי ברוך הלוי עֶפְרָטִיין בעל 'תורה תמימה' – את מסקנתו ההיסטורית על חשיבותה של קהילת פירדא וכח התורה שלה:

פירדא... על ערך כבודה וגדולתה של קהלה זו בישראל, אפשר להוכיח מ...תולדותיו של הגאון המובהק בדורו, רבי משה סופר, בעל שו"ת 'חתם סופר', כי... בשבת הגאון הזה על כסא רבנותו הגדולה בעיר הגדולה העתיקה ומכובדה עד מאוד, קהלת עיר פֶּרְסֶבוֹרְג, ברוב פאר והדר, ובכל תפארת מעלת הגדולה והכבוד, ושמו יצא לתהלה בכל העולם, ואילו יום יום ידרשון מארצות ומדינות שונות על דיני התורה ועל עניני ישראל בכלל – בעת ההיא קראה אותו קהלת פירדא לרב לה ולריש מתיבתא

⁷⁰ רי"י גרינוואלד, אוצר נחמד, ניו יורק תש"ב, עמ' 75-77; הנ"ל, טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, ניו יארק תש"ה, עמ' 76, 81.

⁷¹ זכרונות ומסורות, עמ' 177, 291.

⁷² ר"ח סופר, דברי שערי חיים, ח"א, בראשית, נוא יארק תשמ"ה, עמ' שסו-שסז.

⁷³ הארכתי בכך בספרי 'החדש אסור מן התורה', שעמי בכתובים, ועוד חזון למועד בעזה"ת.

⁷⁴ אין בסיס להשערה כאילו חשש החת"ס מהרפורמים בפירדא, אותה העלה F. F. Lehman, 'Fürth', Mitteilungen: Journal of K'hal Adath Jeshurun, Vol. V, Spring 1997, Pesach 5757, p. 28.

להשיבה הגדולה שהחזיקה! וכמעט שהיה נכון לקבל עליו באהבה
וברצון הזמנה זו, לולא איזו סבה צדדית שמנעתהו מזה...
ומתבאר מזה מעלתה המופלגה וכבודה הגדול של עיר פיורדא, עד כי
עמדה במדרגה יותר גבוהה ויותר מכובדה גם מעיר פֶּרְעֶסְבוּרְגִּי הגדולה
ומכובדה גם היא! וכי כסא רבנותה עמד למעלה מכסא רבנות פֶּרְעֶסְבוּרְגִּי,
אחרי כי ראה הגאון הנזכר להחליפה באשר לו עתה, וקיימא לן: ⁷⁵ "מעלין
בקודש!" ⁷⁶

קהילת פיורדא נותרה ללא החת"ס, אבל ראש ישיבתה הישער הזקנים' המשיך
את קשריו העמוקים עמו, שיגר אליו קושיותיו ⁷⁷ ומסקנותיו, ⁷⁸ ביקש להדפיס
מתורתו ⁷⁹ והתאבל מרה על פטירתו בשנת ת"ר. ⁸⁰ גם החת"ס מצדו הוקיר מאוד
את הישער הזקנים', והתחשב בעמדותיו ההלכתיות והוראותיו הציבוריות שניתנו
בשנים שלאחר מכן. ⁸¹

⁷⁵ ברכות כח ע"א ועוד.

⁷⁶ ר"ב עפשטיין, מקור ברוך, ח"א, ווילנא תרפ"ח, דף שסא הערה א'.

⁷⁷ שער הזקנים, ח"ב, בית מלוא, דף סד טור ד: "הקשיתי מכמה שנים להרה"ג הגדול החסיד
מוה" משה סופר אב"ד דק"ק פרעסבורג"; נחלת בנימין, דף כג טור ד: "ושלחתי לרה"ג מו"ה
משה סופר לפרעסבורג".

⁷⁸ מכתב ראב"ו ה"ב מיום ב' י' בניסן שנת תקפ"ו, ירחון 'תל תלפיות', וויצן, שנה יז גליון יא,
אדר תרס"ח: "בחור אחד מפה יבוא אחר פסח לק"ק פרעסבורג, וכבר עקר מכאן זה איזה
שבועות, ובתוך מכתבי להרב הגאון שמה כתבתי לו בנחיצה מדבר זה".

⁷⁹ ראב"ו ה"ב, שער הזקנים, ח"א, זולצבאך תק"ץ, הקדמה: "לא יכלתי להדפיס פלפולא
חרפתא מהרה"ג מו"ה משה סופר אב"ד דק"ק פרעסבורג".

⁸⁰ נחלת בנימין, דף סד ע"א: "נחליתי ולא היה בי כח להניח תפילין בעצמי ולהתפלל כל י"ח...
וכאשר קמתי ואוכל לילך קצת על משענתי בשלום, שמעתי... ממיתת שר גדול הגאון החסיד
מוהר"מ סופר אב"ד דק"ק פרעסבורג... ועל זה שאגתי כיונה על חרבן בית המקדש, הצדיק
הזה".

⁸¹ יחס זה בולט בסכסוך שפרץ בין עולי גרמניה בארץ ישראל לבין פרנסי הכוללים של ארצות
אחרות, שנידון במכתב של רבי צבי הירש להרן, שנכתב בערב פסח תקצ"ח, והעתקו נשתמר
בפנקס אגרות הפקידים והאמרכלים של שנת תקצ"ח (ברשות יד בן צבי, נוסחו הגיעני בתודה
מידידי הג"ר יום טוב ליפמאן ראקאו שליט"א): "ר"א [=רבי אליעזר] ברגמן [תלמיד הישער
הזקנים' שעלה לירושלים] סידר וכתב כתב א' הרב מו"ה אברהם [ווכסלר, תלמיד הישער
הזקנים'] נר"ו רב או דיין בק"ק שוואבאך במדינת בייארן [=באואריה], תוכנו שעל פי מה
**שכתב מו"ה אוה"ב [ה'ישער הזקנים'] נ"י... שאם יש לבני אשכנז [בארץ ישראל] קבול על
הנעשה להם שם מאנשי פולין ורייסן, יכתוב לו ויושיעם.** והם נגשים אליו [אל ר"א ווכסלר]
כדי שילך עם מכתבו אל הג' מו"ה אוה"ב [ה'ישער הזקנים'] נר"ו הנז' בפירדא ועוד ת"ח א'
מו"ה מנדל קארגוי נ"י, שיצטרפו יחד וישלחו כתב עיקול ועיכוב אלינו, שכל הגבוי בידינו לשם
אה"ק תוב"ב סתם... לא יוצאו אפי' פ"א [=פרוטה אחת] לשלחם ביד אחר... עד לאחר
שיעמוד מורשה או מורשים שלנו לאחר חהמ"צ [=חג המצות] עמהם בדינא ודיינא, או לפני
בד"צ שלכם גופייכו [בפרשבורג], או לפני הרב [רבי אברהם בינג] בוורצבורג, או לפני הב"ד

רבי אהרן יהושע אליהו הרצפלד

את החת"ס לא הצליחו בני פירדא להעלות על כס רבנותם, בגלל התנגדותם העזה של בני פֶּרְסְבוֹרְג, אבל על עצתו לא ויתרו. לאחר שנאשו מבואו של החת"ס, היו להם שלושה מועמדים דגולים, שמתוכם התקשו להחליט על המתאים ביותר לתפקיד. האחד, רבי אלעזר לעוו אב"ד טְרִיטְש בעל 'שמן רקח' (תק"י-ח-תקצ"ז),⁸² השני, רבי אברהם טיקטין אב"ד פֶּרְסְלָאו בעל 'פתח הבית' (תקפ"א),⁸³ והשלישי, רבי משה מינץ אב"ד אֶלְט-אוֹפֶן (בוֹדֶפֶשֶׁט) בעל שו"ת 'מהר"ם מינץ' (תק"י?-תקצ"א).⁸⁴ את שמותיהם שיגרו אל החת"ס, וביקשוהו להכריע ביניהם. הוא הכיר היטב את המועמדים והעריכם מאוד,⁸⁵ אולם התחמק מהכרעה והציע מועמד

שבלונדריש [=לונדון], או שבאמסטרדם... ושוב כתבו... ומה טוב שיכתבו בחפזן גם לפרעסבורג [אל החת"ס] שלא יוציא שום מעות מת"י [=מתחת ידו]. וכל הפשרות שעשה הר"ג דפ"ב [החת"ס] נר"ו וחילק המדינה ביניהם, הכל בטעות הי' ובטל מעצמו כחרס הנשבר, ומכאן ואילך חושבנא... וידע נא רומכ"ת שבאו על החתום ר"א ברגמן, יוסף שווארץ, נ"י קורונול, בשם שמואל שוואכער, מאיר ליב רייך, יונה ליב מיערגן סמוך לפרעסבורג, ליב ב"ר משה שאכרלס מפרעסבורג, אברהם אבלי העס, יהודה ליב גולדשמידט". על עמדתו זו של הישער הזקנים הגיב החת"ס בחיוב, כפי שאנו רואים במכתבו שנשלח אל רצ"ה להרן כשבועיים אחר פסח תקצ"ח ונדפס בחלקו בשו"ת חת"ס או"ח סי' ר"ה, והופיע בשלימות בירחון כרם שלמה, גליון אייר-סיון תשנ"ז: "נידון צעקת לגימא של האשכנזים [=יוצאי אשכנז] אהובי ידיד נפשי 'שמוע בין אחיכם' כתיב, וכיון שצועקים דונו לי דינא שומעים להם, וכיון שבעירים ובמדינת א"י ידם של נתבעים תקיפה וגם כי רבה היא, על כן דינא הוא להוציאם חוץ למדינה למידן דינא... ויען כי אלו האשכנזים לא גילו טענותם... על כן צריכים תחלה לגלות טענותם לפני גאון אחד אשר יאמר כי ראוי להושיב בית דין על זה, ושוב כופים אותם לדון עמהם... שלאחר שגילו האשכנזים טענותיהם לפני גאון א', והסכים שראוי לשמוע טענותיהם, אז יהי המעות מעוקלים עד יעמדו למשפט בב"ד שבח"ל, ויודיע להכוללים את זה. כנלענ"ד, אם יסכימו חכמי אשכנז לזה".

⁸² Münz, Rabbi Eleasar – Genannt Schemen Rokeach, Treves 1895, p. 86
⁸³ Biographisches Handbuch der Rabbiner. Teil 1, Die Rabbiner der Emanzipationszeit in den deutschen, böhmischen und großpolnischen Ländern 1781-1871, München 2004, p. 428

⁸⁴ L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Juden in Fürth, Zweiter Teil: Rabbinatsbeisitzer und sonstige hervorragende Persönlichkeiten', JLG 8 (1911), p. 209

⁸⁵ התכתב עמהם במשך שנים ותיארו בכבוד גדול. עי' רמא"ז קינסטליכער, החתם סופר ובני דורו – אישים בתשובות חתם סופר, בני ברק תשנ"ג, עמ' עד-עה, רפח-רפט.

רביעי, ידוע פחות מהם, אך לדעתו היה המתאים מכולם, הוא רבי אהרן יהושע אליהו הֶרְצֶפֶלְד אב"ד רוניטש (תק"ח-תר"ו).⁸⁶

בית הכנסת של קהילת ראוויטש

לקהילת רוניטש כבר היה בעבר קשר עקיף עם פיורדא, שכן ה'בגדי כהונה', רבה הקודם של פיורדא, שימש בצעירותו כדיין ומרביץ תורה ברוניטש. הרב הֶרְצֶפֶלְד עצמו נמנה על הרבנים שהשתתפו עם ה'בגדי כהונה' וה'חתם סופר' במאבק החזיתי הראשון נגד הרפורמים, כאשר נפתח ה'טמפל' בעיר המבורג.⁸⁷ החת"ס מנה בו מעלות אחדות, שמצא דווקא בו. מתיאור מעלותיו ניתן לראות

⁸⁶ A. Heppner & I. Herzberg, Aus Vergangenheit und Gegenwart der Juden und der jüd. Gemeinden in den Posener Landen, nach gedruckten und ungedruckten Quellen, Koschmin 1909, pp. 893-894

⁸⁷ אלה דברי הברית, אלטונא תקע"ט, עמ' כח-כט.

אילו תכונות נדרשו, לדעת החת"ס, ממי שאמור לעמוד בראשות ישיבת פירדא ולשמש כרב קהילתה:

- א. תלמיד חכם מובהק וגאון בתורה.
- ב. ממשפחה רבנית מובהקת (אמו מרת פִּיגָא היתה בת ה'פני יהושע', שנישאה לאביו רבי שלמה דוב בֶּעַר אב"ד ור"מ בִּגְלוּגָא;⁸⁸ חמיו בזיווג ראשון היה רבי שלמה חֶלְמָא מְזֻמְשֶׁץ' בעל 'מרכבת המשנה', וחמיו בזיווג שני היה רבי שאול לְוִינְשֶׁטֶס אב"ד אֶמְסְטֶרְדָם בעל 'בנין אריאל').⁸⁹
- ג. אינו מתפשר עם תביעות הרפורמה, והעדיף את הרבנות בקהילה החרדית הקטנה של כְּוִיטֶשׁ על פני הקהילה המעורבת הגדולה של קֶיִינְסְבֶּרְגִּי בה שימש לפני כן ברבנות.⁹⁰
- ד. דובר גרמנית צחה, וביכלתו לייצג את ענייני הקהילה לפני הרשויות בכבוד ובהצלחה.
- ה. מידות טובות יש לו, ענוה והסתפקות במועט.

ההדגשה על ידיעת השפה הגרמנית, קשורה היתה בחוק הפְּוֹנְי שחוקק שמונה שנים לפני כן וחייב גם את קהילת פירדא, לפיו על כל רב חדש "לשלוט בצורה מלאה בשפה הגרמנית ובצורה מדעית". אף שהחוק ניתן לפרשנויות גמישות,⁹¹ וקהילות פְּוֹנְיִה ניהלו משא ומתן עם הרשויות לריכוכו,⁹² לא ניתן היה להתעלם ממנו, שכן לשכת המחוז קבעה שקהילת פירדא תחפש רב העונה על דרישותיו של הרוב האורתודוקסי של הקהילה ושל הממשל כאחד.⁹³ היות והרב הֶרְצֶפֶלְד למד

⁸⁸ רדא"ל צינץ, עטרת יהושע, בילגורייא תרצ"ו, עמ' 49-50; רא"ל לאנדסהוטה, תולדות אנשי השם ופעולתם בעדת בערלין, בערלין תרמ"ד, עמ' 32.

⁸⁹ Aus Vergangenheit und Gegenwart der Juden und der jüd. Gemeinden in den Posener Landen, p. 893; Biographisches Handbuch, p. 428

⁹⁰ על חוסר הנחת שלו מירידת הדת בעיר סיפר אחד מרואי פניו את הדברים הבאים: "הרב הרצפלד נשוא הפנים התפטר מרבנותו בקניגסברג... ומשנשאל לסיבת הדבר, השיב משום שזו הי'שאלה הראשונה שהופנתה אלי". כך מסר H. Jolowicz, Geschichte der Juden in Königsberg in Preussen: ein Beitrag zur Sittengeschichte des preussischen Staatesgeschichte, Posen 1867

⁹¹ M. Bierheim, 'Geschichtliche Uebersicht der inneren israelitische Verhältnisse in Bayern', Israelitische Annalen – Ein Centralblatt für Geschichte, Literatur und Cultur der Israeliten aller Zeiten und Länder, 15. Feb. 1839, pp. 49-50

⁹² Dr. Megas, 'Historisch-statischer Bericht über die Juden in Franken in bürgerlicher religiöser Beziehung', Der Orient: Geschichte, Studien und Kritiken für jüdische Geschichte und Kultur, 15. Aug. 1840, p. 253

⁹³ C. Wilke, "Den Talmud und den Kant" – Rabbinerausbildung an der Schwelle zur Moderne, Hildesheim 2003, p. 364

את הגרמנית המודרנית בתקופת חייו בבית אביו בהנֶוֶבֶר,⁹⁴ סבר החת"ס ששליטתו בה תסייע לו להשיג את רבנות פיורדא. את ההדרכה הזו שיגר החת"ס לפיורדא אל רבי בנימין וולף המבורג, במכתב מלא אהבה והערכה לאישיותו של הנמען:

שיל"ת, פֶּרְשֶׁבוֹרְג יום ב' ג' אדר הראשון תקפ"א לפ"ק.
 החיים והשלום, לנופך ספיר ויהלום, יסוד עולם וידיד נפש כל חי, הלא הוא הרב המופלג, החרוץ ושנון, בעל פיפיות, המפורסם כבוד שם תפארתו, מה"ו וואָלף נ"י המבורג, ה' ישמרהו ויחייהו, אורך ימים ישיעיהו ובישועתו יראהו.
 דברת קדשו מלהבת אש יראת ה' וחכמת תורתו האירו נגד עיני, ועצתי, עצת ה' היא תקום.

ואשר עשאני פלא יועץ לבית הוועד אודות ג' גאוניס מטיבי צעד, הכניסני לדבר שאין רצוני ודרכי להכנס לפנים ממחיצתי, אך על הרביעי לו אשיבנה. היות פאר רום מעלתו וסיעתיה מהמודיעים ולחוץ, ואנכי הרואה מן הצופים ולפנים:
 הרב הגאון דק"ק ראָוויטֶש.

איהו רפיש מבית אבותיו נוחי נפש, ויותר שהוא חכם וגאון, עוד יראתו קודמת. מהחרדים על דבר ה', והבט אל און לא יכול. אשר על כן עקר סיכיה מקיניגֶשְׁבוֹרְג, ולא פנה אל רהביהם, ואיוה מושב מקום חכמים וסופרים בראָוויטֶש. והוא בקי גם באשכנזית, ולפני מלכים יתיצב, אשר עשה ה' תשועה על ידו באסיפה גדולה בפּוֹזְנָא, בעמדו לפני אדון הגדול סארבונ"א. הוא עמד בפרץ וגדר גדרי המדינה ההיא, נכנס בשלום ויצא בשלום, ומצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם. ענותן ושפל ברך, איננו משתתר על חכמי עירו, ואיננו מבקש גדולות ונפלאות. כל מן דין סמוכא. ובהקהל קהל עם ה' אל עמק הברכה לחדש המלוכה, יהיה ה' אלקי אבותיכם עמכם להורות הדרך ילכו בה, וישמור רגלי חסידיו מלכד ח"ו. וה' עליהם יחיו, המה וכל בני קהלתו, ופאר רום מעלתו בראשם, ומלכם לפניהם, עד יחזו בנועם ה' ויבקרו בהיכלו.

הכותב דבריו, אוהב נפשו, דורש שלום תורתו, חותם באהבה רבה שחרית, ואהבת עולם אהבתיו, על כן משכתי בשבט סופר.

משה הקטן סופר מפרנקפורט דמיין.⁹⁵

⁹⁴ ווילקע, שם, עמ' 238.

⁹⁵ המכתב הזה נדפס בספרו של ר"ש סופר, חוט המשולש, מהד' תל אביב תשכ"ג, עמ' פד, בהערה.

ראשי קהילת פירדא קיבלו את הצעתו של החת"ס, ובהצבעה של 36 חברי הועד שנערכה ביום ג' באדר א' תקפ"א,⁹⁶ נבחר רבי אהרן יהושע אליהו הרצפֿלד, שנאות לקבל על עצמו את התפקיד.⁹⁷ לשלטונות הוסבר כי מדובר ברב "מְנַדְלִסְוֹנְאִי", כלומר, בעל התעניינות בשפה הגרמנית ותרבותה, אשר "קיבל חינוך מעולה בבית אביו בהנוֹכָר", דובר גרמנית טובה ובעל הידיעות הנצרכות לפי רוח הזמן, ולפיכך תחת ניהולו תוכל הישיבה וכל מערכת החינוך היהודית בפירדא להתפתח באופן משביע רצון.⁹⁸

למרות שגם מפקד המשטרה ברויטֿש מסר את עדותו בכתב, שהרב הרצפֿלד שולט בשפה הגרמנית ויש לו השכלה מדעית,⁹⁹ לא הסכימה הממשלה לאשר את הבחירה מחמת שהיה חרדי מדי,¹⁰⁰ ודחתה אותו בנימוק הרשמי שהוא 'פרוסי' ו'פולני' שאינו שולט דיו בגרמנית הספרותית.¹⁰¹ כך נמנע בואו של הרב הרצפֿלד בפירדא, והוא נפטר בשנת תר"ו ברויטֿש עירו, זקן ושבע ימים, בגיל שמונים ושמונה.¹⁰²

⁹⁶ לפי הארכיונים של העיר פירדא, נערכה ההצבעה ביום 5.2.1821, היינו ג' באדר א' תקפ"א. המעניין הוא שתאריך כתיבת מכתבו של החת"ס בענין הרבנות אף הוא ג' באדר א' תקפ"א, ולא יתכן שמכתב זה הגיע לפירדא בו ביום. נראה, איפוא, שהצעת מועמדותו של הרב הרצפֿלד הגיעה לידיעתם עוד לפני מכתבו הרשמי של החת"ס.

⁹⁷ F. F. Lehmann, 'Fuerth', Mitteilungen, Journal of K'hal Adath Jeshurun, Vol. 4, Spring 1997, p. 28

⁹⁸ להמאן, שם; C. Wilke, "Den Talmud und den Kant", p. 238
⁹⁹ Biographisches Handbuch der Rabbiner. Teil 1, Die Rabbiner der Emanzipationszeit in den deutschen, böhmischen und großpolnischen Ländern 1781-1871, München 2004, p. 428

¹⁰⁰ G. T. Fronmüller, Chronik der Stadt Fürth, Fürth 1887, p. 235; A. Mayer, 'Die Juden in Fürth – Schlaglichter 1792-1914', Altstadtbläddla – Altstadtverein St. Michael Fürth, Fürth 2000, Ausgabe 34

¹⁰¹ J. B. Graser, Das Judentum und seine Reform, als Vorbedingung der Vollständigen Aufnahme der Nation in dem Staatsverband, Bayreuth 1828, pp. 139, 171-172; Staatsarchiv Nürnberg, RA 1932, Tit. Judensachen, Nr. 88 פרוטוקול הבחירות מ-11 פברואר; מכתב של ממשלת המחוז למינכן מ-27 פברואר; ערעור של ועד הקהילה למלך מ-20 מרץ; תשובות שליליות מ-9 אפריל ו-3 ספטמבר 1821.

¹⁰² הפנר והרצברג, קהילות מחוז פוזן, שם, עמ' 894.

רבי בנימין וולף האמבורג בעל 'שער הזקנים'

רבי בנימין וולף האמבורג בעל 'שער הזקנים' (תק"ל-תר"י)

יתום ממשפחה מיוחסת

פטירתו של רבי משלם זלמן כהן בעל 'בגדי כהונה'¹ הותירה את פיורדא ללא אב"ד, אבל עם ראש ישיבה דגול שניווט מעתה את הישיבה ביד חזקה מול סכנות קיומיות חמורות. המאמצים להעלות על כס הרבנות וראשות הישיבה בפיורדא את רבי משה סופר בעל 'חתם סופר' (תקכ"ג-ת"ר) נכשלו ברגע האחרון,² והנהגת הישיבה בפועל נפלה על כתפי רבי בנימין וולף המבורג בעל 'שער הזקנים'. פעילותו הרוחנית הענפה בפיורדא של ה'שער הזקנים' החלה שנים רבות לפני הסתלקות רבו ה'בגדי כהונה'. הוא היה מראשי הישיבה הבודדים של פיורדא,³ שנולדו בקהילה, גדלו בה, חיו בה עד ליומם האחרון ונטמנו ברגבי אדמתה. לקהילת פיורדא הגיע ביום לידתו בכ"ט בטבת שנת תק"ל,⁴ בתור נצר לגדולי פיורדא. אבי אביו, רבי פנדיט ב"ר יהודה ליב המבורג, תלמיד חכם מופלג יליד העיר המבורג, פרנס ומנהיג, שנסמך בסמיכת 'מורנו', נשא בשנת תצ"ה את מרת יעל עלכא⁵ בת רבי יעקב קופל הלוי פננקל שהיה בחיר בניו של רבי יששכר פננקל פננקל בעל 'מטה יששכר' (-תס"ט) ראש ישיבתה של פיורדא בעבר.⁶ הסב, רבי פנדיט המבורג, היה אחד מאותם "שני גדולי העיר" של פיורדא, שנלקחו בתור ערבוני על ידי צבא פרוסיה, בעת שצבא זה סחט מהקהילה היהודית

¹ ראה עליו ראה לעיל כרך שני פרק 'רבי משלם זלמן כהן בעל בגדי כהונה'.

² ראה לעיל פרק 'הבאת רבי משה סופר בעל חתם סופר'.

³ קדם לו רבי מאיר ב"ר אשר הלוי (שנ"ט-תמ"ג), ראה עליו לעיל כרך ראשון פרק 'רבי מאיר ב"ר אשר הלוי'. גם עמיתו רבי יהושע משה פלנקנאוואר (תקל"ד-תקפ"ט), המתואר בפרק הבא, היה יליד פיורדא.

⁴ לדברי הרב ליב לוונשטיין, נולד ב-24 ינואר 1770, היינו ביום כ"ז בטבת תק"ל. ראה, L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Juden in Fürth, Erster Teil: Das Rabbinat', JJLG (1909), p. 219. 6. אולם במרשם הלידות של פיורדא נאמר כי נולד ב-26 ינואר, בערב ראש חדש שבט תק"ל. G. N. Blume, Der alte jüdische Friedhof in Fürth 1607-2007: Geschichte – Riten – Dokumentation, Fürth 2007, p. 230

⁵ נפטרה על פני אביה בשנת תקי"ד. בנישואיו השניים התחתן עם רוז בת ר' מאיר שנפטרה בשנת תקמ"ב.

⁶ לוונשטיין, שם, עמ' 209. על ה'מטה יששכר' ראה בהרחבה בפרק המוקדש לו בכרך הראשון.

סכום כסף עצום.⁷ לאחר פטירת ר' בנדיט בכ"ו בתמוז תקל"ב צוין אירוע זה בהבלטה רבה בצד האחורי של המצבה שהוקמה על קברו.⁸

נוסח שני צדי מצבת הסבא רבי בנדיט האמבורג בפירדא

ר' בנדיט הותיר אחריו ארבעה ילדים, לאחר ששכל ארבעה אחרים.⁹ אחד מהם שנפטר בדיוק תשעה חדשים¹⁰ לפני הסתלקות ר' בנדיט היה אביו של ר' וולף

⁷ השה לעיל כך שני פרק 'רבי חיים צבי הירש ברלין בעל עצי ארזים', תת-פרק 'משפחתו הרמה והנישאה'.

⁸ בלומה, שם, עמ' 130-131, 152-153; 'Zur Geschichte der Juden in Fürth', Jahrbuch der 'Jüdisch-Literarischen Gesellschaft, Band VIII, Frankfurt a. M. 1911, p. 106

⁹ רעכעל ברלין (אשת רבי אריה ליב ברלין אב"ד קאסל), שרה דינה האמבורג (נפטרה רווקה תקכ"ד), יהודה ליב (נפטר תקל"ט), בנימין וולף (נפטר אחרי תקמ"ד), יששכר בערמן (פרנס פירדא, נולד תק"ז ונפטר תקס"ח), בעסלע (נפטרה בילדותה תקי"א) ויצחק זקל (נפטר בילדותו תקי"ב).

¹⁰ ר' אליעזר אהרן ליפמן נפטר בכ"ו במרחשון תקל"ב. זו היתה שנה מעוברת. אביו נפטר בכ"ו בתמוז תקל"ב, והיינו תשעה חדשים מיום ליום אחריו.

בעל 'שער הזקנים', רבי אליעזר אהרן¹¹ לִפְמֶן הַמְּבוֹרֵג, תלמיד חכם צדיק,¹² שהוסמך בסמיכת 'חבר'.¹³ בנו ה'שער הזקנים' הזכירו לברכה בהרבה מחתימותיו: "בן הר"ר אליעזר לִפְמֶן ה"ב זצלה"ה",¹⁴ או "בהר"ר לִפְמֶן הַמְּבוֹרֵג זצלה"ה",¹⁵ ולרוב בקצרה: "בהר"ר לִפְמֶן הַמְּבוֹרֵג זצלה"ה".¹⁶ לר' לִפְמֶן נולדו לפחות שני בנים. הגדול, שכנראה היה שמו יעקב קופל,¹⁷ למד תורה מפי רבי צבי הירש זמוןשט בעל 'תפארת צבי' אב"ד אה"י (ת"ק-תקס"ז).¹⁸ משנולד בן נוסף – לימים ראש ישיבת פיורדא בעל 'שער הזקנים' – קרא את שם הקודש שלו בעת מילתו: 'בנימין'. חודש אחר הלידה, במעמד ה'חול קרייש',¹⁹ ניתן לו שם החול המקביל: 'וולף',²⁰ על שם אבי אביה של אם התינוק.²¹

¹¹ את שמו המלא בלשון הקודש ציין פעם אחת בנו ראב"ו האמבורג בספרו שער הזקנים, ח"א, זולצבאך תק"ץ, הקדמה: "שם אדוני אבי ז"ל אליעזר אהרן". כך הוא מופיע בספר הזכרת נשמות של פיורדא, מובא אצל לוונשטיין, שם, 1909, עמ' 219.

¹² כך מוכח מציין הברכה שהצמיד בנו בדרך קבע לשמו: 'זצלה"ה' = זכר צדיק לחיי העולם הבא.

¹³ הציון 'הר"ר', בו הוא מתואר על ידי בנו כל פעם שמזכיר את שמו, כדלהלן, ניתן לבעלי סמיכת 'חבר', וכך הוא מתואר בפירושו בשו"ת רע"ז הילדעסהיימער, ח"ב, סי' רנ"ח: "החבר אליעזר ליפמאן האמבורגער. בקטלוג יודאיקה ירושלים, כ' אדר תשנ"ט, מס' 256, מתואר ספר נחלת שמעוני, דפוס וואנזיבעק תפ"ח, עליו בדף שלפני השער חתום: "בזה חנן ה' אותי הקטן וואלף בכמהר"ר ליפמאן ה"ב". משמע שהיה לו תואר 'מורנו'. אבל זו טעות העתקה, שכן בכל ספריו ואגרותיו ציין בנו שהיה 'הר"ר' ולא 'מוהר"ר'.

¹⁴ ראב"ו האמבורג, שער הזקנים, ח"א, זולצבאך תק"ץ, הקדמה.

¹⁵ תורת הקנאות, אמ"ד תר"ה, דף יא ע"ב; ראב"ו ה"ב, שמלת בנימין, פיורדא ת"ר, הקדמת המחבר; שם, דף ב טור א; הסכמתו לספרו של רי"ד באמבערגער נחלי דבש, פפד"מ תרכ"ז.

¹⁶ ראב"ו האמבורג שער הזקנים, ח"ב, בית מלוא, זולצבאך תק"ץ, דף מו טור ב; שמלת בנימין, ח"ב, נחלת בנימין, פיורדא תר"א, דף נ טור א; הסכמתו לספרו של ר"מ קארגוי, גידולי טהרה, פיורדא תר"ה; מכתב ראב"ו ה"ב, אצל ר' משה קערנער-זלאטווי, אגרת רשפי קשת, הנובר תקצ"א, עמ' 101; תשובתו בשו"ת יד הלוי, ח"ב, סי' נ"ח; תשובתו בשו"ת אור פני משה (זונטהיים), סי' י"ג; הסכמתו למסכת ברכות, פיורדא תקפ"ט (ושם 'ליפמאן' בכתב מלא); מכתבו שהופיע באיגרות סופרים, וויען-בודאפסט תרפ"ח, כתבי רמ"ס, עמ' 79 (ושם 'ליפמאן' בכתב מלא); אגרתו שפורסמה אצל ר"י שישא, ויוסף אברהם, לונדון תשנ"ד, עמ' 29-31 (ושם 'ליפמאן' בכתב מלא).

¹⁷ L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Juden in Fürth, Zweiter Teil: Rabbinatebsitzer und sonstige hervorragende Persönlichkeiten', JLG 8 (1911), p. 198.

¹⁸ שער הזקנים, ח"א, זולצבאך תק"ץ, דף מא ע"ב: "שמעתי מפי אחי הגדול שי' שאמר לו הרב הגה"ג מו"ה צבי הירש זצ"ל זאמשט אב"ד דק"ק אה"י".

¹⁹ עי' שרשי מנהג אשכנז, ח"א, בני ברק תשנ"ה, פרק אחרון 'מתן שם עריסה: חול קרייש'.

²⁰ זיקת שם זה לבנימין ידועה. עי' למשל שו"ת מלמד להועיל, אהע"ז, סי' מ"א: "שם וואלף הוא כנוי לבנימין"; רש"י גיגר, דברי קהלת, פפד"מ תרכ"ב, עמ' 45, הערה ו': "לפני קריאת כל אחד מהעולים לתורה, אומר השמש לחזן שם לשון הקודש... למשל, אם שמו... וואלף, ובעת המילה: בנימין, אומר לו שיקרא...: רבי בנימין".

Name		Species	Value	Spelling of the Name
Date	Place	Set	Spelling	Spelling of the Name
		1770		תהל
18	1865	16 Jan		

רישום הלידה של הרך הנולד וולף האמבורגר – במרשם האוכלוסין של פירודא

כדרכם של יהודי אשכנז, כונה תדיר בפי כל, עד אחרית ימיו, בשם החול שלו בלבד: 'וואַלף',²² או בצירוף שם משפחתו, שהיו רגילים לכתבם בכתבים אחדים ולא אחידים: 'וואלף הייב',²³ 'וואלף המייב',²⁴ 'וואהייב',²⁵ 'וואוהייב',²⁶ 'וואלף

²¹ ר' בנימין וולף עטינגן, אביו של ר' שמואל זנוויל עטינגן. ראה להלן.

²² שו"ת אור פני משה (זונטהיים), סי' כ"ד; ר' משה קערנער-זלאטווי, אגרת רשפי קשת, הנובר תקצ"א, עמ' VI; ראב"וו האמבורג, שער הזקנים, ח"ב, בית מלוא, זולצבאך תק"ץ, דף קנה; שם, דף קפב טור ד; ראב"וו הי"ב, שמלת בנימין, פירודא ת"ר, דף צ טור ג; שם, דף קכז ע"ב; כתבי רי"ד הלוי מווירצבורג, ניו יורק תשנ"ב, עמ' נז; תשובות לבעל גידולי טהרה, בתוך: ר"א סופר, הערות והארות, ירושלים תשל"ו, סי' ב'; שו"ת חת"ס, אה"ע ח"א, סי' פ"א; בית אהרן (פולד), פפד"מ תר"ן, עמ' 13.

²³ ראב"וו האמבורג מספד המשנה, פירודא תקפ"ג, עמ' השער; ראב"וו האמבורג, אלון בכות, פירודא תקפ"ג, שער החלק השני: 'מספד המשנה'; ראב"וו הי"ב, שמלת בנימין, פירודא ת"ר, דף קה טור ד, דף קלט טור ב; תשובת רבי מענדל קארגווא, שו"ת זכר שמחה, סי' קצ"ז; תשובת חת"ס בתוך שמלת בנימין, ח"ב, נחלת בנימין, פירודא תר"א, דף כד טור א; לשון רמ"מ קארגווא, בתוך: ראב"וו האמבורג, שער הזקנים, ח"ב, בית מלוא, זולצבאך תק"ץ, דף ד טור ב, דף כט טור א, דף נט טור א, דף קכד טור ב; ר' משה קערנער-זלאטווי, אגרת רשפי קשת, הנובר תקצ"א, עמ' 37; ר"מ קארגווי, גידולי טהרה, פירודא תר"ה, הקדמת ר"א ווכסלר; כתבי רי"ד הלוי מווירצבורג, ניו יורק תשנ"ב, עמ' לב; שו"ת יד הלוי, ח"א, או"ח סי' ל"ח; שם, יו"ד סי' ל"ט, סי' ג; רבי אברהם זוטרא, 'תשובה ביבם שייבם בזה"ז', שומר ציון הנאמן, גליון סט, א' אדר תר"ט, דף קלז טור ב; שו"ת מלמד להועיל, או"ח, סי' קי"ג סי' י'; אגרת מהרה"ג ר' אברהם וואלף האמבורגר אל ר' גבריאל הירש ליפמאן, בתוך: ר"י שישא, ויוסף אברהם, לונדון תשנ"ד, עמ' 31; חתימת רבינו, לפי קטלוג יודאיקה ירושלם, כ' אדר תשנ"ט, מס' 256; Der Israelit – Ein Centralorgan für das orthodoxe Judentum, 25, Jan. 1865, p. 46.

²⁴ מכתב ראב"וו האמבורג, אצל ר' משה קערנער-זלאטווי, אגרת רשפי קשת, הנובר תקצ"א, עמ' 101; מכתבו באיגרות סופרים, וויען-בודאפסט תרפ"ח, כתבי רמ"ס, עמ' 79; תשובתו בשו"ת יד הלוי, ח"ב, סי' נ"ח: תשובתו בשו"ת אור פני משה (זונטהיים), סי' י"ג.

²⁵ תשובות לבעל גידולי טהרה, בתוך: ר"א סופר, הערות והארות, ירושלים תשל"ו, סי' ו'.

המבורג, ²⁷ 'וואלף האמבורג', ²⁸ 'וואלף המבורג', ²⁹ 'וואלף האמבורג', ³⁰ 'וואלף המבורגער', ³¹ וכן 'וואלף האמבורגער'. ³² כך גם נכתב שמו באותיות גרמניות:

²⁶ שו"ת בנין ציון השלם, מהד' ירושלים תשס"ב, עמ' שלו.

²⁷ תשובת רבינו, תשובות לבעל גידולי טהרה, בתוך: ר"א סופר, הערות והארות, ירושלים תשל"ו, סי' ד'; אגרות הפקידים והאמרכלים מאמשטרדם, כך תקפ"ו-תקפ"ז, ירושלים תשכ"ה, עמ' 58; שם, כך תקפ"ט, ירושלים תשל"ט, עמ' 53, 69; ר' משה קערנער-זלאטווי, אגרת רשפי קשת, הנובר תקצ"א, עמ' 19; שו"ת בנין ציון השלם, ח"ג, ירושלים תשס"ב, סי' קנ"ח; בעל שם ממיכלשטאט, חידו"ת, מכון ירושלים תשמ"ג, עמ' קג; רי"ד ב"ב, נחלי דבש, פפד"מ תרכ"ז, הסכמה; ר' נתן במברגר, לקוטי הלוי, ברלין תרס"ז, עמ' 44; כתבי רבינו יצחק דוב הלוי מווירצבורג, ח"א, תשנ"ב, עמ' שעח; Dr. J. Hildesheimer, 'Noch einmal über die Jeschiba-Aangelegenheit, Der Israelit, 23. Mai 1866, p. 364; Ibid., 25. April 1866, p. 292

²⁸ אלון בכות, פיורדא תקפ"ג, עמוד השער; שער הזקנים, ח"ב, בית מלוא, זולצבאך תק"ץ, שער הספר; שמלת בנימין, פיורדא ת"ר, עמ' השער; שם, הקדמת המחבר; שם, דף ב טור א; מכתב רמ"מ רוזנבאום מצל אל ר"א ברגמן, ישאו הרים שלום, ירושלים [תשכ"ח], עמ' 117; שו"ת חת"ס, אה"ע ח"א, סי' פ"ב; מכתב החת"ס, בתוך ספרו של ר"ש סופר, חוט המשולש, מהד' תל אביב תשכ"ג, עמ' פב-פג; רי"י עטלינגר, בכורי יעקב, תוספת בכורים, סו"ס תרמ"ח; שו"ת בנין ציון, ח"א, סי' כ"א; שו"ת כת"ס, יו"ד סי' ז'; כתב סופר – דרשות ומאמרים, ירושלים תשמ"ח, ח"א, עמ' קפט; ר"א זוטרא מלחמות ה', ח"א, הנובר תקצ"ו, עמ' 3; ר"א זוטרא, 'על דבר אם מותר למול בשבת בן ישראלית שנתעברה מאינו ישראלי, שומר ציון הנאמן, גליון כח, ז' אב תר"ז, דף נח טור ג; ר"א זוטרא, 'תשובה אודות מפלת לענין חליצה', שומר ציון הנאמן, גליון מה, ט' אדר שני תר"ח, דף צ טור ב; אברבנאל, שמים חדשים, רעדעלהיים תקפ"ט, רשימת החותמים; מסכת ברכות, פיורדא תקפ"ט, הסכמה; צחות לראב"ע, עם ביאור ר' גבריאל הירש ליפמאן, פיורדא תקפ"ז, הקדמת המבאר; שפה ברורה לראב"ע, עם ביאור 'מבין שפה' לרבי גבריאל הירש ליפמאן, פיורדא תקצ"ט, דף ו ע"א, דף יא ע"ב, דף יב ע"ב, דף לב ע"א; רשימת החותמים על רכישת ספר מכלול לרד"ק, פיורדא תקנ"ג; תשובת ר"מ קארגואי בספרו של רי"ד ב"ב, נחלי דבש, פפד"מ תרכ"ז, עמ' 63; רי"ד ב"ב, נחלי דבש, פפד"מ תרכ"ז, עמ' 7; שו"ת יד הלוי, ח"א, או"ח סי' פ"ט, קי"ד; שם, יו"ד סי' קט"ז, ר"ב; שו"ת יד הלוי, ח"ג, סי' ק"ז; רי"ד ב"ב, שו"ת נטיעה של שמחה, סי' פ"א; כתבי רי"ד הלוי מווירצבורג ניו יורק תשנ"ב, עמ' ריח; לשון רי"ד ב"ב, שו"ת רע"ז הילדעסהיימער, ח"ב, סי' נ"ח; רי"ש נאטאנזאהן (עורך), ביטול מודעה, מהד' תשל"ג, דפי יד-טז; שארית נתן בנימין (לעבער), בני ברק תשנ"ז, עמ' צז; בכורי יעקב, תוספת בכורים, סוף סי' תרמ"ח; ר"ש בונדי, תורי זהב, מגנצא תר"ל, עמ' שב, שנה-שנו; שו"ת מלמד להועיל, או"ח, סי' ס"ב, קי"ג (ס"ק ז'), קי"ג (ס"ק י"ח, כ); שם, אה"ע, סי' נ"ד; M. Zimmer, 'Fürth', Der Israelit, 13. Nov. 1861, p. 557; H. Sängler, 'Buttenwiesen', Der Israelit, 28. April 1869, p. 330; S. H., 'Fürth', Der Israelit, 6. Mai 1868, p. 353

²⁹ רי"י שטיינהארט, כח שור, פראג תקפ"ח, דף אחרון, פרנומרנטן; ר' נתן במברגר, לקוטי הלוי, ברלין תרס"ז, עמ' VII; כתבי רבינו יצחק דוב הלוי מווירצבורג, ח"א, תשנ"ב, עמ' שלא.

³⁰ 'Fürth', Der Israelit, 6. Feb. 1861, p. 67

³¹ ר"נ במברגר, לקוטי הלוי, ברלין תרס"ז, עמ' VII; כתבי רבינו יצחק דוב הלוי מווירצבורג, ח"א, תשנ"ב, עמ' שלא.

Wolff, Wolf Hamburger³³, Wolf Lippmann Hamburger³⁵, באיגרות צוין לעתים רחוקות גם שם הקודש שלו: 'בנימין וואַלף האַמבורג'³⁶.

חוסר האחידות בצורת כתיב שם המשפחה, אופייני לתקופה זו, בה לראשונה חוקקו במערב אירופה חוקי חובת אימוץ שמות משפחה, בעוד לפני המהפכה הצרפתית לא תמיד היו שמות משפחה קבועים ומוחלטים ורבים לא נשאו שם משפחה כלל. השם 'האמבורג' מציין את מוצא המשפחה מהעיר האמבורג שבצפון גרמניה.³⁷

³² ליקוטי חבר בן חיים, ח"א, פרעסבורג תרל"ה, עמ' 110; שו"ת יד אלעזר (הורוויץ), סי' ס"ח; שו"ת רע"ז הילדעסהיימער, ח"ב, סי' רנ"ח; Drei Vorträge gehalten von 'אמ"י הגאון מוה' עזריאל הילדעסהיימער bei gelegenheit des סיום על מס' כתובות ביום ה' א' דר"ח אדר שני תרכ"ז לפ"ק, Herausgegeben vom derzeitigen vorstande des Vereines 'חברת בחורים' zu Eisenstadt, Wien 1867, p. 16. (תודה לידידי פרופ' מאיר הילדעסהיימר הי"ו שהמציא לי את המקור הזה); [Rabb. M. Lehmann], 'Rabbi Mendel Rosenbaum', Der Israelit, 4. J. [את המקור הזה]; Nov. 1868, p. 831; Dr. J. Hildesheimer, 'Noch einmal über die Jeschiba-Aangelegenheit', Der Israelit, 30. Mai 1866, p. 383.

³³ שפה ברורה לראב"ע, עם ביאור 'מבין שפה' לרבי גבריאל הירש ליפמאן, פירדא תקצ"ט, מבוא בגרמנית, עמ' 9; S. H., 'Fürth', Der Israelit – Ein Centralorgan für das orthodoxe Judentum, 18. Dec. 1867, p. 884; J. Obermeyer, Modernes Judentum, Wien 1907, p. 42.

³⁴ כך בפרוטקול גרמני משנת 1800. ראה: S. Back, 'Aufgefundene Aktenstücke zur Geschichte der Frankisten in Offenbach', Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, 1877, p. 239.

³⁵ Der Israelit 22. Juni 1864, p. 334; 'Aus dem Grabfelde – Bayern', Der Israelit, 23. April 1873, p. 314-315; 'Die Vorgänge in Fürth', Der Israelit, 26. Feb. 1873, pp. 149-150.

³⁶ שו"ת חת"ס, יו"ד, סי' רי"ד; שו"ת כת"ס יו"ד סי' ז; שו"ת אור פני משה (זונטהיים), סי' כ"ד; שו"ת בנין ציון השלם, ח"ג, ירושלים תשס"ב, סי' קנ"ח; שו"ת רע"ז הילדעסהיימער, ח"ב, סי' רנ"ח.

³⁷ וצריך לתקן את הטעות אצל ר"י דוקקעס, אוה למושב, קראקא תרס"ג, עמ' 125, שניקד את שמו "וואלף האַמבורג" (אליף קמוצה אחר הה"א), כאילו מוצא המשפחה הוא מן העיר הוּמבורג Homburg במדינת הסן. ולא היא אלא מעיר הנמל האמבורג Hamburg, וכפי שנוקד בשער ספרו שער הזקנים, ח"ב, בית מלוא, זולצבאך תק"ץ, שער הספר: "וואַלף האַמבורג" (אליף פתוחה אחר הה"א), וכן ניקד בספרו שמלת בנימין, פירדא ת"ר, דף ב טור א. טעויות אחרות באיזכור שמו יש בספרים אחדים. בשו"ת ריב"ם שנייטוך, דראהאביטש תרנ"א, בהסכמת ר' שמחה באמבערגער, פיענחו המדפיסים את השם 'וואלף' כשם חול של 'זאב': "מו"ה זאב וואלף האמבורג זצלה"ה... הגאון מו"ה ז"ו ה"ב זצ"ל". בספרו של ראש"ב סופר-שרייבער, כתב זאת זכרון, ניו יורק תש"ז, עמ' 117, נדפס 'יואל' במקום שמו 'וואלף'. על טעות נוספת העיר הרב דב כ"ץ, תנועת המוסר, ח"א, ירושלים תשי"ב, עמ' 182: "ביזכרון יעקב" [לר' יעקב ליפשיץ], כ"א עמ' 23... נרשם בטעות כמחבר ספר 'שער הזקנים' רבי שמואל המבורג במקום רבי וולף המבורג".

ה ס כ מ ת

חמ"ץ הרב המחור הגדול לממשלת בים החלמוד הגאון
החמייתי מופת הדור כבוד מוסר"ר וואלף האמבורג
נרו יאיר נק"ק פיורדא יע"ח,
בעה"ע ספרי קול בוכים, אלון בבוט ושער הזקנים.

Seinem

hochverehrten Lehrer,

Herrn

Wolf Hamburger

Wohlgelohren,

Direktor der vormaligen jüd. Hochschule zu Fürth

כתיבי שם המשפחה בספר של אחד מתלמידיו

בלשון הקודש: 'האמבורג' ולעומת זאת בגרמנית: 'האמבורגר'

למגינת לב המשפחה, לא זכה רבי ליפמן המבורגר לאריכות ימים, ובטרם
מלאו שנתיים ימים לבנו הקטן בנימין וולף, נפטר לבית עולמו ביום כ"ו במרחשון
תקל"ב.³⁸ טרגדיה זו הותירה צלקות בנפש הנער. נתקיים בו, כפי שכתב בעצמו:
"האומר לאביו לא ראיתו, כי בזמן קטנותי בהיותי כבן שנה אבדתי, והייתי
מטולטל מדחי אל דחי, לא שקטתי ולא נחתי".³⁹ אף שהשער הזקנים' לא זכה
להכיר את אביו, נשא את זכרו בלבו כל הימים, קרא לו "אדוני אבי הר"ר ליפמן
ה"ב זצלה"ה",⁴⁰ ומתוך רגשי כבוד רמז עליו בשמות הספרים שחיבר.⁴¹

38 לונשטיין, שם.

39 שער הזקנים, ח"א, זולצבאך תק"ץ, הקדמה.

40 שער הזקנים, ח"ב, בית מלוא, זולצבאך תק"ץ, חתימת ההקדמה.

41 שער הזקנים, ח"א, הקדמה: "שם הספר 'שער הזקנים' במספר קטן עולה כשם אדוני אבי ז"ל
אליעזר אהרן עם הכולל". שם, ח"ב, בית מלוא, זולצבאך תק"ץ, הקדמה: "נקרא חלק השני
בית מלוא... גם בית מלוא במספר קטן בשם אבי ז"ל ליפמן".

גידולו של הילד בקשיים נפל על כתפי האם. זו היתה אשה גדולה ילידת היידינגספֿלד,⁴² מרת קרינדלֿה,⁴³ בתו של דיין מדינת וויירֿצבורג ופרנס המדינה, רבי שמואל זנוויל ב"ר בנימין וולף עֿטינגן מהעיר מינדרוֿון (תקנ"א),⁴⁴ שהיו לו קשרי תורה מלאי חיבה והערכה עם ה'נודע ביהודה',⁴⁵ והיה מארחו של הרב חיד"א.⁴⁶ בחיבה כתב הישער הזקנים' על "אמי הגבירה מרת קרינדלֿה ע"ה בת הרב המפורסם מו"ה שמואל זנוויל מינדרוֿון ז"ל, הנזכר בתשובת 'נודע ביהודה' חלק אה"ע סי' י"ד וט"ו".⁴⁷

אב חורג – רבי בנימין אמרספורט

אחר שגדל הנער לתפארת וכבר יצא שמו כלמדן עצום, נאותה אמו להינשא בשנית ולעקור מפירודא. בעלה בזיווג שני, רבי בנימין הכהן אֶמְרֶספֿורט,⁴⁸ היה תלמיד חכם עשיר בקהילה הגדולה ביותר בהולנד, ולו קשרי תורה עם ראש ישיבת

⁴² כך צוין במרשם הנישואין של פירודא.

⁴³ שמה המלא היה 'קרינדלֿה', כפי שכתב בשמלת בנימין, ח"ב, נחלת בנימין, פירודא תר"א, הקדמה שנית: "נכד[ת] היקרה הבת יקירה מרת קרינדלֿה ת"י אשר נתעטרה בכל מו"מ ונקראת בשם של אמי הגבירה זצלה"ה". אולם בפי הבריות נקראה כנראה בקיצור לשון 'קרינדלֿה', כפי שנזכר שמה במקורות דלהלן.

⁴⁴ עליו ראה במאמרו של ר' דניאל י' כהן, 'קווים לדמותם של דייני המדינה באשכנז במאות הי"ז-הי"ח', בתוך: י' ברטל וחי' טורניאנסקי וע' מנדלסון (עורכים), כמנהג אשכנז ופולין – ספר יובל לחנא שמרוק: קובץ מחקרים בתרבות יהודית, ירושלים תשנ"ג, עמ' 188; Geschichte der Rabbiner der Stadt und des Bezirkes Würzburg, Bearbeitet von Dr. phil. Herz Bamberger, s. A., Aus seinem Nachlass herausgegeben, ergänzt und vervollständigt von seinem Bruder Rabbiner S. Bamberger, Wandsbek 1905, pp. 57-59; Biographisches Handbuch der Rabbiner. Teil 1, Die Rabbiner der Emanzipationszeit in den deutschen, böhmischen und großpolnischen Ländern 1781-1871, herausgegeben von Michael Brocke und Julius Carlebach; bearbeitet von Carsten Wilke, München 2004, p. 686

⁴⁵ בשו"ת נודע ביהודה, מהדו"ק, אה"ע, סי' י"ד, בתשובה אליו ניכרת הערכה גדולה: "אהובי הרב הגדול המפורסם מוהר"ר שמואל זנוויל נ"י מינדרוֿון... היה ראוי להרחיב הדבר עד אשר אפנה, אבל לכבודו הרמה, והרבה מהתלמידים אשכנזים [=ילידי ארץ אשכנז] המרבים בשבחו, אמרתי שלא להשהות כלל ולהשיב אבל בקצרה מאוד". כך גם בתשובה הנוספת שם, סי' ט"ו: "תשובה לכבוד הרב הגדול המפורסם מו"ה שמואל זנוויל נר"ו הנ"ל. דבריו הנחמדים... הגיעוני היום הזה... ואף כי הטרדות רבו, לגודל אהבתו ומשונה חיבתו שניה מהראשונה, כי רואה אני דבריו בדעת ותבונה ולכן לא רציתי לאחר דבר תשובתי".

⁴⁶ הרב חיד"א, מעגל טוב השלם, ברלין-ירושלים תרצ"ד, עמ' 19.

⁴⁷ ראב"ו ח"ב, שער הזקנים, ח"א, זולצבאך תק"ץ, הקדמה.

⁴⁸ כך הוא הכתיב המלא של שמו ההולנדי הזה. Biographisches Handbuch der Rabbiner, p.

פיורדא, רבי משלם זלמן כהן בעל 'בגדי כהונה'. רבי בנימין זה נודע בתור "הרבני השנון, הקצין המפורסם בכל קצווי ארץ, הגביר מהו' בנימן אַמְסְפֶּאָרְט מק"ק אַמְשְׁטֶרְדָם".⁴⁹ האם עברה להולנד והשתקעה בבית בעלה החדש, וה'שער הזקנים' שמח בגורלה של אמו: "אמי ז"ל נשאית להרבני המפורסם מוהר"ר בנימין כהן אַמְסְפֶּאָרְט ז"ל באַמְסְטֶרְדָם, שהוזכר בתשובת 'בגדי כהונה' לאמ"ו מהרז"ך זצלה"ה, והוא היה עתיר בנכסין".⁵⁰

הקשרים עם הבן נותרו הדוקים, וחיבה של ממש התפתחה בין האב החורג והבן הגאון. יש בידינו "שאלה... מק"ק אַמְשְׁטֶרְדָם מן אדוני אבי חורגי הוה"ק המפורסם מהור"ר בנימן אַמְסְפֶּאָרְט מק"ק אַמְשְׁטֶרְדָם", עם "תשובה לכבוד אדוני אבי חורגי ה"ה הוה"ק המפורסם מו"ה בנימן אַמְסְפֶּאָרְט נר"ו... בשאלתו שאלת חכם... דברי אדוני אבי חורגי נר"ו, ולרוב אהבתו באתי דרך פלפול בלימוד מסייע ליה", ומסיים את דבריו כ"ידידו, בנו חורגו, העומד לשרתו בכל עת".⁵¹

ביתו של ר' בנימין אַמְסְפֶּאָרְט היה מקום של תורה וגדולה במקום אחד. הוא קבע את לימודו "בחברת התורני והרבני השנון מהו' ליב רַעְדִיש", ועסקו "בפלפול מגמרא ופוסקים".⁵² בבית ועד לחכמים זה נעשו גם עסקים גדולים, ומחמתם נתעוררו לפעמים שאלות מביכות. כדי להרשים את הלקוחות ואת שותפיו לעסקים, חזות הבית צריכה היתה להיות מושלמת, וגם הופעתם החיצונית של בני הבית מותאמת לציפיות של החברה הגבוהה, תוך ניצול האמצעים המתקדמים ביותר שהיו קיימים במערב אירופה בימים ההם. "אמי הגבירה ספרה לי, כאשר היתה באַמְסְטֶרְדָם עשה לה בעלה הגביר מו"ה בנימן אַמְסְפֶּאָרְט שניים תותבים על פי אומן הבקי, והיה בביתו הרבני מו"ה ליב רַעְדִיש, וצוה עליה להסיר כשמגיע לה טבילה של מצוה".⁵³

בעוד לשיניים שנשרו נמצא פתרון הלכתי מניח את הדעת, לא השתוו בני הזוג בענין אסתטי אחר:

נודע שאמי ז"ל... בבואה לק"ק אַמְסְטֶרְדָם, אלצה בעלה הגביר הנ"ל להלביש אותה פיאה נכרית, כי ביתו היה פתוח לשרים רבים ונכבדים, ותמיד אצלו היו מתוועדים. אולם אמי ז"ל לא הטתה אזנה בזה לקולו, והיה דבר גדול מאוד למאן רצון בעלה וכל בני ביתה, אשר הפצירו בה

49 שו"ת בגדי כהונה, חו"מ, סי' ד'.

50 שמלת בנימין, פיורדא ת"ר, הקדמת המחבר.

51 שמלת בנימין, ח"ב, נחלת בנימין, פיורדא תר"א, דף מג טור א – מו טור ד.

52 שו"ת בגדי כהונה, חו"מ, סי' ד'.

53 שמלת בנימין, דף קמח טור ד. ושם הוסיף כי "סיפר לי אחד מתלמידי, שלבתולה אחת כאן [בפיורדא], נתקן לה שן אחת מעצם באויגסבורג". היה זה חידוש דנטאלי של התקופה, שרק מעטים ידעו ליישם אותו, והפוסקים הוכרחו למצוא לו פתרון הלכתי.

לפתותה, והיה זה שמעולם היתה צנועה גדולה, ולא ראו קורות ביתה קלעי שער...⁵⁴

והנה ידוע כי גם לאמי הצדיקת היתה מעלה זאת, כי בעלה הנ"ל רצה לבזבז לה ממון הרבה בעבור זה והיא החזיקה בתומתה, ויראת ה' גבורתה שלא ללבוש דבר שאין רוח חכמים נוחה הימנו... כי אמי הצדיקת ז"ל היתה בעל קומה וכן ויפת תואר, ואף שבלי ספק על ידי לבישת פיאה נכרית היתה יכולה למצוא חן יותר בתוארה ובצורתה, אולם כל זאת היה שקר והבל בעיניה ובדעתה, ורק יראת ה' היא עצמה תתהלל לה גם בחן ויופי.⁵⁵

בתקופה זו של עשירות, יכלה האם לתמוך בבנה ה'שער הזקנים', וכאשר לא היה עוד מי שישפק את צרכיו, "היתה לי למשענה אמי הגבירה מרת קרינלה ע"ה".⁵⁵ זכרה של אמו הצדיקה, יקר היה לו כל ימיו.⁵⁶

רבותיו

חיינו של הנער וולף הוקדשו ללימוד תורה. זו היתה מסורת המשפחה, וזו היתה האוירה בקהילת פירודא שבמרכזה פעלה הישיבה המפורסמת. מקטנותו ספג מגדולי המשפחה את מורשתו של הסבא הגדול, רבי יששכר בערמן פרינקל בעל 'מטה יששכר', לפניו ראש הישיבה בפירודא (-תס"ט). בימי הנער וולף, שימש כדיין בקהילה רבי יוסף סג"ל פרינקל-גוסדורף (-תקנ"ט), שהיה בנו של רבי זכריה יוסף פרינקל בן ה'מטה יששכר' (-תק"ו). הנער היתום וולף זכה לקרבתו, ושמע מפיו דברי תורה של זקנים המשותף. "כד הוינא טליא אמר לי שאר בשרי הדיין מוהר"י סג"ל זצלה"ה בשם אדוני אבי זקני הרב מוה' בערמן זצלה"ה...".⁵⁷ מנעוריו חיזר ה'שער הזקנים' אחר תורתו של הסבא הגדול, ושגורה היתה בפיו כל הימים: "אדוני אבי זקני הרב מוה' בערמן זלה"ה דקדק...".⁵⁸ "ולי נראה לישב קושית אא"ז...".⁵⁹ ואפשר "לישב קושית אא"ז הרה"ג מוה' בערמן זצלה"ה...".⁶⁰ ובאמת "יש לומר דאא"ז הרב מו"ה בערמן פרענקיל סג"ל

⁵⁴ שמלת בנימין, הקדמת המחבר.

⁵⁵ שער הזקנים, ח"א, הקדמה.

⁵⁶ דבר זה ניכר מדבריו בשמלת בנימין, ח"ב, נחלת בנימין, פירודא תר"א, הקדמה שנית: "נכד[תי] היקרה הבת יקירה מרת קרינדלה תי' אשר נתעטרה בכל מו"מ ונקראת בשם של אמי הגבירה זצלה"ה".

⁵⁷ מספד המשנה, פירודא תקפ"ג, דף מא ע"ב.

⁵⁸ ראב"ו האמבורג, מספד המשנה, פירודא תקפ"ג, דף יח ע"א.

⁵⁹ שער הזקנים, ח"א, בית האסף, דף סז טור א

⁶⁰ שער הזקנים, ח"ב, בית מלוא, דף סו טור א.

זצלה"ה...⁶¹, "אבל אא"ז הרב הגדול מוהר"ר פֿערמָן זצוק"ל השיב שם... אלא ודאי כמו שחילק כבוד אא"ז זצ"ל...⁶², וכפי "מה שכתבתי לך מזמן רב בשם אא"ז הרב זצלה"ה אציע לך...⁶³. הוא העריץ את הסבא בכל לבו, ואימץ את דבריו רק משום שהם היו בעיניו תורת אמת, ולפיכך כאשר לא נתקבלו דבריו על לבו, לא היסס למתוח עליהם ביקורת: "דחיתי דברי אא"ז במה שכתב לישבו בספרו 'מטה יששכר'... והובא בספר אא"ז הרב מוה' פֿערמָן ז"ל שם...⁶⁴. הוא אף טרח להדפיס מתורתו של הסבא שנותרה בכתובים, "דרוש הספד מאא"ז הרב הגדול מהור"ר פֿערמָן פֿרענקל סג"ל זצלה"ה"⁶⁵.

בית המדרש שהקים הסבא רבה, שנקרא בפי בני הקהילה 'קלאוס סינאגוגע', שכן בבית מרווח, ולצדו בית כנסת עם כמה ספרי תורה ודירה לחזן-שמש.⁶⁶ ה'שער הזקנים' עמד בראשו והיה זה מקום הלימודים העיקרי שלו, אותו כינה בחיבה: "בית מדרשו של שם, אא"ז הרה"ג מו"ה פֿערמָן זצ"ל".⁶⁷ לפיכך היה משמיע דרשות "בבית הכנסת של זקינו הרב הגאון מוה' פֿערמָן זצלה"ה".⁶⁸ כמו כן שימש כרב של "חברה קדישא דחצות אשר איזן ותיקן אא"ז הרב הגאון מהור"ר פֿערמָן פֿרענקל זצ"ל".⁶⁹

גאון נוסף במשפחתו, מילידי פיורדא וחכמיה, היה רבי אריה ליב ברלין מהר"ל"ב (תצ"ז-תקע"ד), שבנעוריו של ה'שער הזקנים' וימי בחרותו שימש כדיין בפירדא, עד שבשנת תק"ן עלה על כס רבנות בִּמְפֿרָג ומשם עבר לרבנות קָסל.⁷⁰ מהר"ל"ב שנשא לאשה את רַעֲכֶעל בת ר' בִּנְדִיט הִמְפּוֹרְג, ⁷¹ אחותו של ר' לִיפְמָן הִמְפּוֹרְג אבי ה'שער הזקנים', היה איפוא דודו של ה'שער הזקנים' היתום הצעיר, והאציל עליו מהודו. לא אחת הזכירו ה'שער הזקנים' בהערכה רבה, הביא מתורתו והעמידו כפוסק שווה-ערך לרבו ה'בגדי כהונה'.⁷²

61 שם, דף עז טור א.

62 שם, דף קי טור א.

63 שם, דף קכג טור ג.

64 שער הזקנים, ח"א, בית גליא, דף צה טור ג.

65 שער הזקנים, ח"א, בית האסף, דף סח ע"א.

66 S. H., 'Fürth', Der Israelit, 18. Dec. 1867, p. 884

67 שער הזקנים, ח"א, הקדמה.

68 מספד המשנה, פיורדא תקפ"ג, שער הדאגה.

69 שמלת בנימין, ח"ב, נחלת בנימין, הקדמה שנית.

70 עליו ראה לעיל בכרך שני בפרק המוקדש לו.

71 L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Juden in Fürth, Zweiter Teil: Rabbinatsbeisitzer und sonstige hervorragende Persönlichkeiten', JLG 8 (1911), p. 73

72 שמלת בנימין, דף קמה טור ג; שם, דף קס טור ד; שם, דף קעו טור ב; שער הזקנים, ח"ב, בית מלוא, דף קסג טור ד.

בהיותו ילד ניכרו ב'שער הזקנים' כשרונות ברוכים. חושיו הערניים עמדו הכן לקלוט גם תופעות טבע עדינות. בהערת אגב, אותה רשם לפי תומו, גילה טפח מתכונתו זו: "ראיתי ושמעתי פה בגן אחד, כשנשבה בכנור הרוח, מנגן מאליו קול דממה דקה".⁷³

ילדים ליד שער כניסה לחצר בתי הכנסת והישיבה בפירדא
מול השער ברקע ניבט בית מגורי הרב ומשמאל נראה בית הכנסת הישן

⁷³ נחלת בנימין, דף קכז טור ד.

שמות מוריו הראשונים אינם ידועים. בעת פטירתו של אב"ד הקהילה רבי יוסף שְׁטֵינְהַרְט בעל 'זכרון יוסף' בשנת תקל"ו, היה ה'שער הזקנים' עדיין ילד קטן בן שש, וזכרונותיו הימנו קלושים לגמרי. אולם את הגאון הבא אחריו, רבי צבי הירש יאָנוב הטיב לזכור, ואף מסר על מקצת אירועים מיוחדים שנחרתו במוחו: "ראיתי, כד הוינא קטן... בזמן אב"ד דקהלתינו הגאון מוה' הירש יאניב זצלה"ה..."⁷⁴, "ואני מעיד... כשהייתי קטן, דהגאון מהר"ה יאניב... בשנת תקמ"ה..."⁷⁵.

חצר בית הכנסת עורק חיים

⁷⁴ שם, דף קלב טור ג.

⁷⁵ שם, דף קלב טור ד.

בפטירתו של רצ"ה יאנוב בשנת תקמ"ו היה הישער הזקנים' בחור כבן שש עשרה. בתקופה זו, ואולי עוד לפניו, למד אצל אחד מדייני הקהילה, רבי משה בנימין וולף אולמן (-תקע"א), תלמיד הינודע ביהודה'. ר' וולף אולמן נודע כ"דיין מצויין בהלכה בש"ס ופוסקים",⁷⁶ "שהיה עוסק בתורה יומם ולילה, וגם ישב באוהל של תורה והרביץ תורה בישראל".⁷⁷ בספריו שימר הישער הזקנים' כמה דברי תורה שלמד עמו: "כשהייתי כבר שיבסר הקשייתי למורי הדיין מהור"ר וואַלף אולמאַן על סוגיא דשבת...",⁷⁸ "וכד הוינא טליא שמעתי מאדמ"ו וואַלף אולמאַן ז"ל, שמורו הרב 'נודע ביהודה' תמה על זה",⁷⁹ ואף בלי לנקוב בשמו של הרב אולמן, הזכיר כי "כן שמעתי בילדותי בשם הרב 'נודע ביהודה'".⁸⁰

האיש שהשפיע יותר מכל על התפתחותו התורנית, היה רבי משלם זלמן כהן בעל 'בגדי כהונה'. כשהגיע הרב לעיר היה הישער הזקנים' בן עשרים כמעט, חתן שזה עתה יצא מחופתו,⁸¹ עם זאת ציין כי "הוינא דרדקי בבוא אדוני מורי ורבי הרב מהרז"ך למקומנו".⁸² תמיד עמד בפני רבו זה בהכנעה יתירה כעבד המשמש את המלך.⁸³

בלומדו בישיבת פיורדא דבק באריות שבחבורה, ונשא ונתן עם התלמידים הבכירים שחלקם היו מבוגרים ממנו בשנים, וכן עם למדנים מבני הקהילה, מהם שמע לעתים את תורתם של מרביצי תורה במקומות שונים. "בימי חורפי אמר לי הרב מה"ו גדליה מ"ץ אב"ד דק"ק פּעֶדִיגְהִים, בשם מורו הרב הגאון בעל 'שאגת אריה' זצלה"ה...".⁸⁴ גם "שמעתי בימי חורפי מהישיש הרבני הר"ר שלמה, בשם רבו הגאון מו"ה וואַלף פּוֹסְוִיִּלְר זצ"ל, לישיב קושית 'נודע ביהודה'",⁸⁵ "ודכירנא שבימי חורפי היה לי פלפול ארוך עם ידידי, הרב המאור הגדול מו"ה בצלאל ראָנְשְׁבוֹרְג זצ"ל מק"ק פּראָג",⁸⁶ ולטובה יזכר "עמיתי אחי ורעי, שלמדנו יחד בשעת בחרותו אצל אדמ"ו הרב מוהרז"ך זצלה"ה, מוהר"ר מאיר גלוגא".⁸⁷

⁷⁶ לשון הממורבוך של קהילת פיורדא, כפי שמצוטט אצל לוונשטיין, שם, עמ' 148.

⁷⁷ שם, עמ' 169.

⁷⁸ נחלת בנימין, דף קיט טור ג.

⁷⁹ שער הזקנים, ח"א, בית יעזק, דף כג טור ב.

⁸⁰ נחלת בנימין, דף קו טור א.

⁸¹ ה'בגדי כהונה' עוד היה בפראג ביום ב' באלול תקמ"ט בדרכו לפיורדא (הסכמתו למטה יששכר, פיורדא תקנ"ב), ואילו 'שער הזקנים' התחתן ביום י' באלול תקמ"ט (ראה להלן), ככל הנראה לפני הגעת הרב לעיר.

⁸² שמלת בנימין, דף קס טור ד.

⁸³ ראה גם מכתבו של ה'בגדי כהונה' אצל ר"ר דסלר, שנות דור ודור: אסופת גזנים כתבי יד תעודות ומסמכים נדירים מאוצרם של גדולי הדורות, ח"ג, ירושלים תשס"ח, עמ' תנב.

⁸⁴ שמלת בנימין, פתיחה.

⁸⁵ שער הזקנים, ח"ב, בית מלוא, דף יא טור ב.

⁸⁶ שם, דף קצו טור ג.

⁸⁷ שער הזקנים, ח"א, בית יעזק, דף יב טור ב. בתקופה זו התכתב גם עם רבי שלמה כהן, בנו של רבו ה'בגדי כהונה', כפי שמצינו בשער הזקנים, ח"ב, בית מלוא, זולצבאך תק"ץ, דף קעז טור

בתשוקת הדעת שלו גילה ענין בתחומים שונים, ואף רכש בתקופה זו ספר דקדוק חשוב של הרד"ק, שנדפס באותם ימים.⁸⁸ שקידתו של ה'שער הזקנים' בימי בחרותו לא ידעה שבעה. הוא "לא נח ולא שקט בעבודת השם יתברך.... ז' או ח' שנים לא עלה למשכב, מפני התמדה בתורה וביראה".⁸⁹ בתורה הגה לילות כימים בשקדנות ואף במצבי לחץ, "באישון לילה ובטרדה".⁹⁰ התמדה היתה בעיניו המפתח להצלחה, ועל פיה מדד גם את חשיבות תלמידיו, כפי שכתב לאחד מהם: "כבר ידעתיך מהתמדת לימודך, שתהיה מלומדים מופלגים, ואחריתך יסגה מאוד".⁹¹

נישואיו

לאחר שמיטב שנות בחרותו של ה'שער הזקנים' הושקעו ביגיעת התורה ועבודת ה', פנה להקים בית. ביום שלישי י' באלול תקמ"ט,⁹² בהיותו בן 19, נשא אשה ממשפחה ידועה בפראג, "הלל היא הצדקת מרת רחל מרים אשתי, נכדה של חמי זקני הנגיד מוה' שמואל לוקא זצלה"ה מפראג".⁹³ הסבא ר' שמואל (ת"ף-תקנ"ב) שהיה אז עוד בין החיים, יצא שמו בעיר פראג בתור "איש חיל, גבר בגוברין, הגביר המפורסם, הרבני המנוח, מוהר"ר שמואל לוקא זצ"ל", ותלמידי חכמים נודעים היו "מחובשי בית מדרשו בישיבת חבירים מובהקים ללמוד כל דברי השי"ס על הסדר".⁹⁴

קורת רוח מרובה היתה לו ל'שער הזקנים' מרעייתו, "אשתי מרת מרים, מחמד עיני, ועטרת ראשי הצדקת, אשר אשה בכל אלה לא מצאתי, וכל מגמתה

ג: "שאלה מהרב הגדול החרוף והבקי מוה' שלמה כהן אב"ד דק"ק צילץ. אבוא אל אדוני למשש כליו בקושיא עצומה... תשובה...", וכן שם דף קסג טור ד: "והנה הרב הגאון מו"ה שלמה כהן אב"ד דק"ק צילץ והמדינה בשאלה אחת אלי נתקשה...".

ברשימת החותמים על רכישת ספר מכלול לרד"ק שי"ל בפירודא בשנת תקנ"ג על ידי רבי משה העכים, מופיע שמו: "ר' וואלף האמבורג".

שו"ת רע"ז הילדעסהיימער, ח"ב, סי' רנ"ח.

90 'שפתי ישנים – מהגאון מהו' אברהם וואלף האמבורגער זצ"ל בק"ק פירודא בעמ"ס שמלת בנימין ערך לא"א זקני הגאון מהו' דוד צבי כ"ץ זצ"ל שהיה ראש ב"ד בק"ק טאפאלשאן, יתל תלפיות', וויצן, שנה יז מכתב יא, אדר ראשון תרס"ח, עמ' קג.

91 תל תלפיות, שם.

92 במרשם הנישואין של פירודא, נרשם תאריך הנישואין יום שלישי 1 בספט. 1789. G. N. Blume, Der alte jüdische Friedhof in Fürth 1607-2007: Geschichte – Riten – Dokumentation, Fürth 2007, p. 230

93 שמלת בנימין, ח"ב, נחלת בנימין, הקדמה שנית.

94 ר"ב רנשבורג, הורה גבר, פראג תקס"ב, הקדמה.

להטיב לי שאוכל לישב בתוך אהלה של תורה".⁹⁵ הוא ראה בה שותף לתורתו, והנציח את שמה בספריו.⁹⁶

Fordlauf Nummer.	Tag, Monat und Jahr der Trauung.	Name des Bräutigams.	Ledig, Wittwer oder Geschiedener.	Dessen Aeltern.
331	Donnerstag, 1 April. 1889	Prof. Abraham Hirsch	Ledig	Abraham Hirsch, Weinstadt, Weinstadt, Weinstadt

Name der Braut.	Ledig, Wittwe oder Geschiedene.	Deren Aeltern.	Hebräischer Urtext des Trauungs-Buches.
Miriam	Ledig	Salomon	Hebräischer Urtext des Trauungs-Buches.

פרטי הנישואין של ה'שער הזקנים' במרשם האוכלוסין של פיורדא

הורי אשתו האציליים, מוהר"ר שלמה⁹⁷ כהן ורעייתו מרת רייכל, תמכו בו כלכלית כאשר המשיך את לימודיו אחר הנישואים, והוא הכיר להם טובה על כך: "באתי למנוחת, כי הקרה ה' לפני זוגתי הצנועה מרת מרים תחי', בת מהר"ש כהן, נכד[ת] הגביר מוה' שמואל לוקא ז"ל מק"ק פראג, והוא היקר והנעלה לשם

⁹⁵ שמלת בנימין, פיורדא ת"ר, הקדמת המחבר.

⁹⁶ שער הזקנים, ח"א, הקדמה: "ושם הספר 'שער הזקנים' במספר קטן עולה כשם אדוני אבי ז"ל אליעזר אהרן עם הכולל, ועוד עולה במספר קטן כשמי ושם אשתי 'וואלף מרים'".

⁹⁷ במרשם הנישואין של פיורדא צוין שמו בתור: Salomon, וה'שער הזקנים' הזכיר את ראש שמו זה בראשי התיבות: מהר"ש.

ולתהלה היה לי לעזרה, עם אשתו הצנועה מרת רייכל ז"ל.⁹⁸ ולכן הראה קירבה יתרה לבני משפחה זו שבאו ללמוד בפירודא,⁹⁹ ועמד בקשר אישי עם גיסו רבי משה פינשליס בִּפְּרָאג.¹⁰⁰

אשתו מרת מרים ילדה ל'שער הזקנים' בנים אחדים שמתו בקטנותם, ביניהם שמואל¹⁰¹ לִיפְּמָן¹⁰² יליד ער"ח אלול תקנ"ג וּבְנֵי־דִיט¹⁰³ יליד כ"ח בסיון תקנ"ח שנפטר כעבור שלוש שנים,¹⁰⁴ ועליהם קונן ה'שער הזקנים': "בעוונותי הרבים נלקחו ממני בנים קטנים זכרים, ובאבם נקטפו והובלו לקברים".¹⁰⁵ צער זה ליווה אותו כל החיים: "רוב ימי כלו באנחה... כי נענשתי במיתת בנים קטנים זכרים".¹⁰⁶

בת אחת נותרה בחיים וממנה רוח נחת, מרת קיִלָּה קרולִינָה, שנולדה בשמיני עצרת תקנ"ד¹⁰⁷ ונישאה לר' מאיר אֶרְנֶשְׁטֵיין, שהתפרנס מעסקי דפוס בפירודא.¹⁰⁸ מזוג זה היו לו נכדים שעמדו לימינו בשנותיו המאוחרות, כאשר גברו מחלותיו

⁹⁸ שער הזקנים, ח"א, זולצבאך תק"ץ, הקדמה.

⁹⁹ נחלת בנימין, דף קיז טור ד: "תשובה לתלמידי המופלג מהור"ר יעקב הענאכזבערג בק"ק מיינץ... הריני משיב לך לרוב חביבותך ולכבוד אבותיך ז"ל... משם נכד אבי חמי זקני הטפסר מו"ה שמואל לוקא מפראג".

¹⁰⁰ מכתב ראב"ו האמבורג, אצל ר' משה קערנער-זלאטווי, אגרת רשפי קשת, הנובר תקצ"א, עמ' 101: "גיסי בן של קדושים, הרב המופלא ומופלג מו"ה משה פישלס נר"ו מק"ק פראג כבר כתב אליי; שער הזקנים, ח"א, בית יעזק, דף כז טור ד: "וכמו שכתב גיסי הרב מהור' משה פישלס מק"ק פראג; שם, דף כח טור ג: "רק אחר הפצרת רב גיסי הרב מוהר"מ פישלס נר"ו"; 'מכתב מהגאון מוה"ר וואלף המבורג מפירודא זצ"ל' (אל הגי"ר שמואל לנדא בפראג), כרם שלמה, שנה ט"ו, קונטרס ה' (קמה), אדר א' וב' תשנ"ב, עמ' כח: "באשר כבוד גיסי הרב מו"ה משה פישלס נר"ו מצוי בביתו ובצלו צל החכמה, נא ידרוש שלום גיסי, וימחול לספר לו כל הדברים האלה. עוד זאת באתי להודיע שזה איזה שנים שנתתי רשות לגיסי הקצין הנ"ל לחתום על ספרים חֲדָשִׁי דבי רב, שיצא ממעינו הטהור".

¹⁰¹ נקרא כן על שם אבי אמו של ה'שער הזקנים' רבי שמואל זנוויל ב"ר בנימין וולף עטינגן מהעיר נידרוורן, ועל שם זקנה של רעייתו מרת רחל מרים רבי שמואל לוקא מפראג.

¹⁰² נקרא כן על שם אבי ה'שער הזקנים' אליעזר אהרן ליפמן המבורג

¹⁰³ נקרא על שם אבי אביו של ה'שער הזקנים' רבי בנדיט ב"ר יהודה ליב המבורג.

¹⁰⁴ G. N. Blume, Der alte jüdische Friedhof in Fürth 1607-2007: Geschichte – Riten – Dokumentation, Fürth 2007, p. 230

¹⁰⁵ שמלת בנימין, הקדמת המחבר.

¹⁰⁶ שער הזקנים, ח"ב, בית מלוא, הקדמה.

¹⁰⁷ בלומה, שם.

¹⁰⁸ חתן זה הדפיס, כפי שצוין בעמוד השער: "הספד גדול וכבד מאוד בשעה שדרש רבי ומורי, הודי ופארי, מאוד נעלה, מעלה מעלה, לשם ולתהלה, כבוד שמו מפורסם, תהלתו בקהל חסידים, מוהר"ר וואלף האמבורג נר... בבית הכנסת ישנה פה עירנו, יום ד' ד' טבת שנת 'תקב בוכים' [=תק"ף], דפוס של חתנו ר' מאיר ארנשטיין... ונעתק על ידי אחד מתלמידיו המובהקים". הוא גם הדפיס בשנת תרי"א לאחר פטירת חמיו "רשימה מהספרים של הרב הגאון המפורסם מהור"ר וואלף האמבורג זצלה"ה ראש ישיבה בק"ק פירודא".

וצרותיו. הוא גם הודה להם על כך ברגש רב: "על הטוב יזכר שם בתי הגבירה מרת קילה תחי', אשר מנשים באוהל תברך, עם בעלה חתני הר"ר מאיר אַרְנְשְׁטֵיין יחי', עם בניהם. ואפריון נמטי להם שנהגו בי תמיד כבוד והידור לאין מספר, ובפרט בימי חוליי, כמעט שתי שנים רצופות, יומם ולילות להן היום למלאכה והלילה למשמר אצלי, ושמשו אותי, והרבה דברים אשר טרחו בעבורי, ובפרט נכד[ת]י היקרה, הבת יקירה מרת קרינדל תי', אשר נתעטרה בכל מעלות ומדות, ונקראת בשם של אמי הגבירה זצלה"ה, שטרח בכל עוז בימי חוליי והיתה לעזרי ביום ולילה, ה' ישלם להם פעלם וירבה כבוד ביתם, ברוב עושר וכבוד באדר והוד עם כל נכדי היקרים".¹⁰⁹

משפחתו של הישער הזקנים' התייחסה יפה אל בני ישיבת פירודא, ולכן היו בה תלמידים שנטרו לה חיבה יתירה גם אחרי עזבם את העיר, דורשים בשלוםם ושולחים להם את ברכותיהם.¹¹⁰

עם שנים מגדולי הדור היה קשור בקשרי חיתון, והם רבי נח חיים צבי ברלין בעל 'עצי אלמוגים' ועצי ארזים' אב"ד מַנְנָצָא ואה"ו (תצ"ד-תקס"ב)¹¹¹ ורבי אברהם נפתלי הירץ שְׁיֵאָר אב"ד מַנְנָצָא (תקי"ג-תקפ"ג).¹¹² לכן הצמיד לשמותיהם את הכינוי 'מחותני'. בכינוי זה השתמש גם רבי שמואל בונדי מַנְנָצָא

¹⁰⁹ נחלת בנימין, פירודא תר"א, הקדמה שנית.

¹¹⁰ ר"א ברגמן, ישאו הרים שלום, ירושלים [תשכ"ח], עמ' 99: "תמחלו נא להריץ הנייר... לפירט אל יד... הגאון מורנו הרב וולף האמבורגר נ"י, או אל **בני משפחתו** יצ"ו, עם דרישת שלוםם הטוב וברכה ממני". שארית נתן בנימין (ליעבער), בני ברק תשנ"ז, סי' ב': "מורי ורבי, רבן של כל בני הגולה, ה"ה הגאון הגדול מופת דורנו, נזר ראשנו, כ"ש מהו' אברהם וואלף המחיה חיים יתן חיים ארוכים ומתוקנים ומבורכים לאדמ"ו נרו **ולכל משפחתו**".

¹¹¹ מרת רעכעל אחות אביו של הישער הזקנים' רבי אליעזר אהרן ליפמאן האמבורגר, היתה נשואה לרבי אריה ליב ברלין אחי רנח"צ ברלין, ולכן רנח"צ מכונה בשער הזקנים, ח"א, בית כריא, דף ח ע"ב: "**מחותני** הרה"ג בספר מעין החכמה"; שם, ח"ב, בית מלוא, דף ב טור ד: "**מצאתי** בספר מעין החכמה **למחותני** הרה"ג זצלה"ה שתירץ כן"; שם, דף קלד טור ב: "**הראה** אותי תלמיד אחד **שמחותני** הרה"ג בספר מעין החכמה גם הוא תמה"; נחלת בנימין, דף ד טור ג: "בספר עצי ארזים **למחותני** הרה"ג מהרנח"ץ זצלה"ה".

¹¹² ראנ"ה שייאר היה נשוי למרת פרל בת רבי שמואל לוקא מפראג, שהיתה איפוא אחות חמותו של הישער הזקנים'. ראה L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Juden in Fürth, Erster Teil: Das Rabbinat', JLG 6 (1909), p. 212, fn. 1; Biographisches Handbuch der Rabbiner. Teil 1, Die Rabbiner der Emanzipationszeit in den deutschen, böhmischen und großpolnischen Ländern 1781-1871, München 2004, p. 213 תוארו באלון בכות, פירודא תקפ"ג, דף ב ע"ב: "**מחותני** הרב הגאון הגדול החסיד האמיתי מוהר"ר אברהם נפתלי הירץ שייאר זצלה"ה"; שם, דף י ע"ב: "**מחותני** הרב הגאון זצלה"ה"; מספד המשנה, פירודא תקפ"ג, שער התוגה, דף יב ע"ב: "**הרב קרובי** הנ"ל"; שם, דף יג ע"ב: "**מחותני** הרב מהו' נפתלי הירץ שייאר זצלה"ה"; שער הזקנים, ח"ב, בית מלוא, זולצבאך תק"ץ, דף טז טור א: "**מחו** הרה"ג מו"ה הירץ שייאר זצלה"ה"; שם, דף נא טור ג: "**מחו** הרב הגאון מוהר"ר הירץ שייאר זצלה"ה אב"ד ור"מ דק"ק מגנצא"; נחלת בנימין, דף כג טור ד: "שלחתי למגענצא **למחותני** הרה"ג מו"ה הירץ שייאר נר"ו".

(תקנ"ד-תרל"ח) כלפי השער הזקנים.¹¹³ ידוע שהתואר 'מחותן' באותם דורות ציין נישואי קרובי משפחה משותפים, ולא דוקא נישואי בנו של זה עם בתו של זה.¹¹⁴

גאון וצדיק

מגיל צעיר ועד אחרית ימיו השתאו בני דורו, תלמידיו וכל העומדים עם השער הזקנים בקשרי תורה, מגאונותו, חריפותו וידיעותיו המופלגות. גדולי ישראל המובהקים, בראשם היחתם סופר, אהבוהו אהבת נפש, וקשרו לראשו זרי תהילה. לדבריהם היה "חכם מחוכמים... המאור הגדול, החריף בעל פיפיות, לו מלתעות כפירים ושיני אריות... לו שם בשלשה גדולים וגיבורים, אדירי אדירים, מנהלי עם ה' במעונות אריות והררי נמרים",¹¹⁵ "הגאון המופלג המפורסם העומד לתלפיות, חרב פיפיות... ראש המדברים בכל מקום, ברוך יאמר לעומתו... בדרכי חכמתו העמיק והרחיב כמעין הנובע וכנהר שאינו פוסק",¹¹⁶ מ"גאוני ארץ... מרן הרב המפורסם",¹¹⁷ "המאור הגדול, חרוץ בעל פיפיות, תל תלפיות המפורסם... נעימות בימינו, זרוע עוזו ותפארתו... וכל מן דין ובר מן דין ישב עולם לפני אלקים חסד ואמת מן ינצרהו",¹¹⁸ "הרב המובהק, מופלא ומופלג... אל מי מקדושים אפנה? אם לא אל פאר רום מעלתו, מרוב חריפתו ובקיאתו",¹¹⁹ "רבי ומורי, הודי ופארי, מאוד נעלה, מעלה מעלה, לשם ולתהלה, כבוד שמו מפורסם",¹²⁰ "הגאון הגדול, מופת דורנו",¹²¹ "גדול ומופלג",¹²² "הגאון העצום... גבר חכם בעוז",¹²³ "המאור הגדול והמפורסם",¹²⁴ "הגאון... אשר חכמתו לכל מודעת, ידי רב לו

¹¹³ ר"ש בונדי, תורי זהב, מגנצא תר"ל, עמ' של: "בשנת ת"ר העבר נתארח אצלי מחותני הרב הצדיק הגאון הגדול המפורסם מוהר"ר אברהם וואלף האמבארג זצ"ל מפירדא".

¹¹⁴ לפיכך כינה השער הזקנים גם את בן גיסו בתואר 'מחותני', בשמלת בנימין, דף ה טור א: "וכן אמר לי מחו' הרה"ג מוהר"ל בהר"ג מהר"ם בומסלא מפראג זצלה"ה".

¹¹⁵ תשובת החת"ס, בשמלת בנימין, ח"ב, נחלת בנימין, דף כג ע"ב; שו"ת חת"ס, אה"ע, ח"א, סי' פ"ב.

¹¹⁶ שו"ת חת"ס, יו"ד, סי' רי"ד.

¹¹⁷ לשון ר' יונה רוזנבוים מצל, שו"ת מלמד להועיל, אה"ע, סי' נ"ד.

¹¹⁸ מכתב החת"ס, בתוך ספרו של ר"ש סופר, חוט המשולש, מהד' תל אביב תשכ"ג, עמ' פב-פג.

¹¹⁹ לשון רבי אברהם זוטרא, בשמלת בנימין, ח"ב, נחלת בנימין, דף כא טור א; שו"ת חת"ס, אה"ע, סי' פ"א.

¹²⁰ לשון המהדירים בעמוד השער של ספר ההספד של ראב"ו האמבורג, קול בוכים, פיורדא תק"ף.

¹²¹ שמלת בנימין, ח"ב, נחלת בנימין, עמוד השער.

¹²² שו"ת יד הלוי, ח"ג, סי' ק"ז.

¹²³ איגרות סופרים, וויען-בודאפסט תרפ"ח, כתבי רמ"ס, עמ' 79.

¹²⁴ מכתב ר' צבי הירשל לעהרן, איגרות סופרים, שם, עמ' 64; שמלת בנימין, דף קכז ע"ב; לשון השערי תורה, בשמלת בנימין, דף קה טור ד.

לעקור על מנת לטעת", ¹²⁵ "הגאון הגדול", ¹²⁶ החרוץ ושנון", ¹²⁷ "גבעת המדע, מקור נובע, ישקו כל חכמי לב מפלגי מימיו", ¹²⁸ "הרב המופלא, פאר המעלות, חריף ובקי", ¹²⁹ "הגאון אמת... כלו אומר כבוד בחריפות ובקיאות", ¹³⁰ "חריף ובקי, צנא מלא ספרי", ¹³¹ "ארי שבחבורה, ובקי בחדרי תורה, קולע אל השערה... הרב הגאון הגדול המפורסם, מופת הדור", ¹³² "הרב הגדול, החכם השלם", ¹³³ "עמוד הימיני המפורסם", ¹³⁴ "רבי מובהק, נר ישראל", ¹³⁵ "רבנו הגדול, המופלא בבקיאות וחריונות... גבור חיל במלחמתה של תורה", ¹³⁶ "שפתים ישק משיב דברים נכוחים, ערבים לאזן שומעת כניחווחים", ¹³⁷ "מכבדים חכמתו וצמאים לתורתו", ¹³⁸ "מי יבוא אחר המלך את אשר כבר עשהו", ¹³⁹ "המאור הגדול לממשלת בים התלמוד, הגאון האמיתי מופת הדור", ¹⁴⁰ "שר צבא השם, רועה צאן קדשים... עמו מקור חיים, נזר העדה, צבי תפארה, הוא גאון עוזינו", ¹⁴¹ "כל העולם יודע ומכיר שהוא מצטיין בבקיאות ובהירות בלתי ניתנים לתיאור בכל חלקי הש"ס", ¹⁴² "הגאון הגדול המפורסם... אשר לבו כלב הארי", ¹⁴³ "דעתו דעת

¹²⁵ שמלת בנימין, דף קלט טור ב.

¹²⁶ ר"א ברגמן, ישאו הרים שלום, ירושלים [תשכ"ח], עמ' 37, 45.

¹²⁷ ר"א זוטרא, מלחמות ה', ח"א, הנובר תקצ"ו, עמ' 3.

¹²⁸ לשון רמ"מ קארגואי, בשער הזקנים, ח"ב, בית מלוא, דף קנה טור ב.

¹²⁹ לשון ר' משה העכים, שמלת בנימין, דף צ טור ג.

¹³⁰ ר' משה קערנער-זלאטווי, אגרת רשפי קשת, הנובר תקצ"א, עמ' 19.

¹³¹ שער הזקנים, ח"א, זולצבאך תק"ץ, עמוד השער.

¹³² שו"ת כתי"ס, יו"ד, סי' ז'. השוה: שפה ברורה לראב"ע, עם ביאור 'מבין שפה' לרבי גבריאל

הירש ליפמאן, פירודא תקצ"ט, דפים, ו ע"א, לב ע"א.

¹³³ כתיבי רא"ל ברגמן המצוטטים אצל ר"א ברטורא, בלב קשוב: תולדות אליעזר ברגמן איש

ירושלים תקנ"ט-תרי"ב, ירושלים תשמ"ג, עמ' 14.

¹³⁴ רי"ד במברגר, מלאכת שמים, הנובר תר"כ, דף פו טור ג.

¹³⁵ רבי אברהם זוטרא, 'תשובה אודות מפלת לענין חליצה', שומר ציון הנאמן, גליון מה, ט' אדר

שני תר"ח, דף צ טור ב.

¹³⁶ שו"ת יד הלוי, ח"א, יו"ד סי' קט"ז.

¹³⁷ שפה ברורה לראב"ע, עם ביאור 'מבין שפה' לרבי גבריאל הירש ליפמאן, פירודא תקצ"ט, דף

מט ע"א.

¹³⁸ לשון רמ"מ קארגואי, בשער הזקנים, ח"ב, בית מלוא, דף קכו טור א.

¹³⁹ ר"מ קארגוי, גידולי טהרה, פירודא תר"ה, הסכמת ר"א ווכסלר אב"ד שוואבאך.

¹⁴⁰ כותרת להסכמתו לספר שפה ברורה לראב"ע, עם ביאור 'מבין שפה' לרבי גבריאל הירש

ליפמאן, פירודא תקצ"ט; שם, דף יא ע"ב.

¹⁴¹ אוסף כתיבי יד של רבי יהודה בנימין וולף נקארסאולמר אב"ד שנייטאך ור"מ הקלויז

בפירודא, ארכיון שנייטאך, מס' S135/17.

¹⁴² 'Aus dem Frankenland', Der treue Zions-Wächter – Organ zur Wahrung der

Interessen des orthodoxen Judenthums, 14. März 1848, p. 85

¹⁴³ Kassel, 'Fürth', Der Israelit, 6. Feb. 1861, p. 67

תורה",¹⁴⁴ "הגאון הגדול סיני ועוקר הרים... גאון הדור",¹⁴⁵ "הנכבד והנערץ ביותר... הידוע לשם ולתפארת כאחד מגדולי גאוני התורה בגרמניה",¹⁴⁶ "גדול בישראל שמו",¹⁴⁷ "עומד לנס עמים... הגאון הנודע בין חכמי לב",¹⁴⁸ "הגאון הגדול, סיני ועוקר הרים, מאור הגולה",¹⁴⁹ "הרב הגאון המאור הגדול, מופת הדור, רבן של כל בני אשכנז",¹⁵⁰ "הראש המשביר... המאור הגדול, הגאון המפורסם בכל קצוי ארץ",¹⁵¹ "הרב המפורסם ברחבי תבל",¹⁵² "רבן של כל בני הגולה... הגאון הגדול מופת דורנו נזר ראשנו... כל רז לא אניס ליה",¹⁵³ "הנערץ, המוכר כרבן של כל בני הגולה",¹⁵⁴ ובקצרה: "הגאון גדול ר"ש ב"ה"ג",¹⁵⁵ או: "רשכב"ה".¹⁵⁶

גאונותו הוכרה אפילו אצל גדולי אויביו במחנה הרפורמים, שהודו בפומבי שהוא בעל ידע "כל כך עשיר ובעל תבונה רבה ביותר", הוא "מבורך בזכרון יוצא מן הכלל, ובקי בכל הספרות הרבנית",¹⁵⁷ וכי "האיש מאחד באישיותו ידיעה תלמודית עצומה עם ניסיון של שנים רבות",¹⁵⁸ ולפיכך "גיבור התלמוד הזה"

¹⁴⁴ לשון ר' שמואל בונדי שמלת בנימין, ח"ב, נחלת בנימין, פיורדא תר"א, דף עו טור ב.

¹⁴⁵ כתב סופר – דרשות ומאמרים, ירושלים תשמ"ח, ח"א, עמ' קפט.

¹⁴⁶ שפה ברורה לראב"ע, עם ביאור 'מבין שפה' לרבי גבריאל הירש ליפמאן, פיורדא תקצ"ט, מבוא בגרמנית, עמ' 9.

¹⁴⁷ רבי יעקב קאפיל הלוי באמבערגער אב"ד וורמיישא, 'בענין מלאכת שו"ט בעד ישראל', שומר ציון הנאמן, גליון עד, י"ב אייר תר"ט, דף קמח טור ב.

¹⁴⁸ לשון רמ"מ קארגווא בשער הזקנים, ח"ב, בית מלוא, דף קכד טור ב.

¹⁴⁹ ר"ש בונדי תורי זהב, מגנצא, עמ' של.

¹⁵⁰ ר"מ קארגווי, גידולי טהרה, פיורדא תר"ה, כותרת להסכמתו.

¹⁵¹ צחות לראב"ע, עם ביאור ר' גבריאל הירש ליפמאן, פיורדא תקפ"ז, הקדמת המבאר.

¹⁵² Der Israelit – Ein Centralorgan für das orthodoxe Judentum, 22. Juni 1864, p. 334

¹⁵³ שארית נתן בנימין (ליבר), סי' ב'.

¹⁵⁴ 'Baiern', Der treue Zions-Wächter – Organ zur Wahrung der Interessen des orthodoxen Judenthums, 15. Juni 1850, p. 189; 'Die Vorgänge in Fürth', Der Israelit, 26. Feb. 1873, p. 150

¹⁵⁵ כתבי רא"ל ברגמן המצוטטים אצל ר"א ברטורא, בלב קשוב: תולדות אליעזר ברגמן איש ירושלים תקנ"ט-תר"י, ירושלים תשמ"ג, עמ' 14; M. Zimmer, 'Fürth', Der Israelit, 13. Nov. 1861, p. 557

¹⁵⁶ Dr. J. Hildesheimer, 'Noch einmal über die Jeschiba-Aangelegenheit', Der Israelit, 23. Mai 1866, p. 364

¹⁵⁷ 'Die Fürther Schule und ihr neustes Produkt', Israelitische Annalen – Ein Centralblatt für Geschichte, Literatur und Cultur der Israeliten aller Zeiten und Länder, 9. Juli 1841, p. 224

¹⁵⁸ Ibid., 16. Juli 1841, p. 232

"זכה להערצה והוקרה מצד תלמידים וקהילות, שראו בו קדוש עליון ומאורן של ישראל".¹⁵⁹

גדולתו בתורה היתה חלק מאישיותו אפופת הצדקות, הענוה, יראת השמים והדאגה לזולת. חכמי ישראל התפעמו ממעלותיו אלה, והיתה "תהלתו בקהל חסידים",¹⁶⁰ בידעם "רוב חסידותו וצדקתו... צדיק וחכם ומשכיל, כמותו ירבה בישראל וכל דילדא אימא כוותיה תלד כל יושבי חלד",¹⁶¹ הוא "הרב הצדיק",¹⁶² "הגאון הצדיק",¹⁶³ "הצדיק הנודע ממדותיו",¹⁶⁴ "צדיק יסוד עולם",¹⁶⁵ "אור נערב, אדם גדול ורב, אבן הזוהר, כעצם השמים לטוהר",¹⁶⁶ "הטהור, יחיד מיחידים ובני עליה שבדור",¹⁶⁷ "הגדול לא רק בתורה, אלא גם באופיו, שאין לתארה במלים, ועסוק בכל לבו בצרכי ציבור באמונה",¹⁶⁸ "הצדיק המפורסם... נוסף על גודל חכמתו בתורה, ועוצם צדקתו הטהורה... צדקות רבות פעל ועשה",¹⁶⁹ "גבור החיל... המפואר לשם ולתהלה... בצדקתו ימלט אי נקי",¹⁷⁰ "באחסנתיה מתבנא מקדשא, והוא היה כמו בית המקדש... מקדש גדול מאוד, וביתו... היה ביתו של אברהם אבינו... ביראה ובמעשים טובים... התמידות בעבודת השם יתברך, שלא ינוח ולא ישקוט אפילו רגע אחד... שמו מי לא נודע ושבחו מי יוכל למלל", "כי שמו מושרש שורש עמוק בעיני כמה מאות בני ישראל",¹⁷¹ "מצטיין ביראת השמים המופלגת שלו, פועל לטובת הזולת תוך התמסרות אישית מוחלטת, ושמו הטוב הולך לפניו במדינות כל עם ולשון באירופה ונודע לתהלה אף בקצוי ארץ וים רחוקים".¹⁷²

¹⁵⁹ 'Rabbi Wolf Hamburger und sein schweif', Der Israelit des neunzehnten Jahrhunderts, 5. Der Israelit des neunzehnten Jahrhunderts, 5. Juli 1846, p. 212

¹⁶⁰ הספד גדול וכבד מאוד בשעה שדרש... מוהר"ר וואלף האמבורג נרו... בבית הכנסת ישנה פה עירנו יום ד' טבת שנת "תקב בוכים" [=תק"פ].

¹⁶¹ שו"ת חת"ס, יו"ד, סי' רי"ד.

¹⁶² ר"ש בונדי, תורי זהב, מגנצא תר"ל, עמ' של.

¹⁶³ איגרת רבי משה אלחנן ווכסלר, בתוך: כתבי רבינו יצחק דוב הלוי מוירצבורג, ח"ב, ניו יורק תשס"ה, עמ' תפח.

¹⁶⁴ ר' משה קערנער-זלאטווי, אגרת רשפי קשת, הנובר תקצ"א, עמ' 19, 37.

¹⁶⁵ שו"ת כת"ס יו"ד סי' ז'; כתב סופר – דרשות ומאמרים, ירושלים תשל"ב, ח"א, עמ' קפט.

¹⁶⁶ שו"ת חת"ס, יו"ד, סי' רי"ד.

¹⁶⁷ לשון ספר הזכרת נשמות של פירודא, מובא אצל L. Löwenstein, 'Zur Geschichte der Juden in Fürth, Erster Teil: Das Rabbinat', JLG 6 (1909), p. 219

¹⁶⁸ Dr. J. Hildesheimer, 'Noch einmal über die Jeschiba-Aangelegenheit', Der Israelit, 30. Mai 1866, p. 383

¹⁶⁹ ר"ש סופר, איגרות סופרים, וויען-בודאפסט תרפ"ח, כתבי רמ"ס, עמ' 79, בהערה.

¹⁷⁰ שו"ת יד אלעזר (הורוויץ), סי' ס"ח.

¹⁷¹ שו"ת רע"ז הילדעסהיימער, ח"ב, סי' רנ"ח.

¹⁷² 'Aus dem Frankenland', Der treue Zions-Wächter – Organ zur Wahrung der Interessen des orthodoxen Judenthums, 14. März 1848, p. 85

רבי אברהם בנימין וולף האמבורג ראש ישיבת פיורדא

אופיו הצנוע ובריחתו מן הכבוד, היותו "נחבא אל הכלים",¹⁷³ "ובמקום שנמצא גדולתו, שם נמצא גם כן ענותנותו",¹⁷⁴ גרמה לו תחושה של מבוכה בבואו

¹⁷³ מסכת ברכות, פיורדא תקפ"ט, הסכמה.

¹⁷⁴ שו"ת רע"ז הילדעסהיימער, שם.

להדפיס את ספריו, ולכן הצהיר בפתחיהם כי לא שכח כי "אנא בריה קלה, מדבר ברוח נמוכה",¹⁷⁵ "קטינא זעירא דבני חבורה, בכל נפש ולב",¹⁷⁶ "אנכי עפר ואפר, כי ידעתי מך ערכי וחסרון תבונתי, ומימים קדמונים כל מגמתי שלא ללכת בגדולות ונפלאות... רק להחבא אחרי הכלים",¹⁷⁷ "אנא בריה קלה, דלא ידע לבסומי קלא, מדבר ברוח נמוך".¹⁷⁸ אפילו מתוך מחנה הרפורמים שנלחמו בו במשך שלושים שנה, היו שהודו בפה מלא כי "פשוט היה באורח חייו, ללא יומרות מופרזות", וכי "שורת הצדק מחייבת את כל אחד מאתנו להודות בחוסר האנוכיות של מאמציו, ביושר אופיו והתרחקותו מכל הגזמות".¹⁷⁹ ואיביו בפקידות הגרמנית העויינת הודו בחצי פה כי "היוקרה שלו, מחוזקת בהנהגותיו הטובות... ובעיני הציבור הרחב... הוא אדם בעל חשיבות".¹⁸⁰

אם תיאר את עצמו כבריה פשוטה שלא יודעת להנעים את קולה, היתה זו מליצה בעלמא. העידו אנשי עירו כי היה "בעל תפילה ובעל תוקע, וכבד את אלקים מהונו ומגרונו".¹⁸¹ אחת המצוות שחיזר אחריהן ולא יכל להעלים את קיומה מעיני הציבור, היתה מצוות מילה. בני דורו ציינו כי "גם היה מוהל",¹⁸² ותיק מאוד במלאכתו זו, היה "מוהל מילדותו",¹⁸³ ועד סוף ימיו,¹⁸⁴ שהקדיש מקום ניכר בכתביו לשאלות בעניני מילה,¹⁸⁵ ולמרות טרדותיו הרבות בישיבה ובעניני הקהילה מצא זמן למול ילדי ישראל שלא על מנת לקבל פרס, והעיד על עצמו כי "אנוכי מלתי כמה מאות ילדים".¹⁸⁶ בקהילת פירדא, שהקפדתה על דקדוקי מצות המילה היתה ברמה גבוהה ביותר, וחברת המוהלים שלה – שהיתה תופעה נדירה בקהילות ישראל¹⁸⁷ – פיקחה באופן מחמיר ביותר על פעילותם,¹⁸⁸ נחשב

¹⁷⁵ שער הזקנים, ח"א, הקדמה.

¹⁷⁶ שער הזקנים, ח"ב, בית מלוא, הקדמה.

¹⁷⁷ שמלת בנימין, פירדא ת"ר, הקדמת המחבר.

¹⁷⁸ שער הזקנים, ח"ב, בית מלוא, דף קפב טור ד, "נשמט בסוף הקדמה".

¹⁷⁹ [S. Krämer], 'Aus Mittelfranken', Allgemeine Zeitung des Judentums: Ein unparteiliches Organ für alles jüdische Interesse, 24. Juni 1850, p. 359

¹⁸⁰ Biographisches Handbuch der Rabbiner. Teil 1, Die Rabbiner der Emanzipationszeit in den deutschen, böhmischen und großpolnischen Ländern 1781-1871, München 2004, p. 412

¹⁸¹ לשון ספר הזכרת נשמות של פירדא, מובא אצל L. Löwenstein, 'Memorbücher', Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland, Braunschweig, vol. 2 (1887), p. 90; Ibid., 'Zur Geschichte der Juden in Fürth', Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft, Band VI, Frankfurt a. M. 1909, p. 219

¹⁸² הזכרת נשמות, שם.

¹⁸³ שמלת בנימין, ח"ב, נחלת בנימין, דף עו טור ב.

¹⁸⁴ K. Kohler, Studies, Addresses and Personal Papers, New York 1931, p. 471

¹⁸⁵ הוא פירסם את 'קונטרס המילה' שלו בתוך ספרו שמלת בנימין.

¹⁸⁶ שמלת בנימין, ח"ב, נחלת בנימין, דף פג טור ד.

¹⁸⁷ ר"מ ברויאר, תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה, ח"א, ירושלים תשס"א, עמ' 159.

જાહેર નામ : શ્રી રા. અમી. સ. &

[illegible]

M. Freudenthal, 'Die heilige Genossenschaft der Männer des Bundes Abrams zu Fürth', *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland*, Berlin, 1937, Heft 2, pp. 91-98 188

גדול היה גם במעשה הצדקה, והרבה מהונו השקיע בה. מלבד שתמך בלומדי תורה, סייע לעולים לארץ ישראל¹⁸⁹ וליושביה¹⁹⁰, וטרח לאסוף כספים עבורם מקהילות דרום גרמניה.¹⁹¹ גם עמד לימין עולי גרמניה בירושלים, שחשו מקופחים בכספי התרומות שהגיעו מחוץ לארץ.¹⁹² לעת זקנתו לרגל אירוע מסויים בו הפליגו בשבחו בעתון 'שומר ציון הנאמן' שיצא לאור על ידי הערוך לנר', העיר העורך כי אין גוזמא בדברים הנאים הנאמרים עליו, כי "בנוהג שבעולם שנוטים להפריז בשבחים, ברם במקרה זה בבואנו לתאר את הישגיו האמתיים באופן נכון בלא להזדקק למליצות נבובות בלתי נסבלות, עלינו למסור את האמת בצורה חזקה משכנעת, כדי שלא יפחיתו מערכם".¹⁹³

ראש בית הדין של פירדא

הרבצת התורה של ה'שער הזקנים' היתה מבוססת על הצורך באסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. הוא שילב למדנות מופלגת עם ידע הלכתי מעמיק ברמה של אחד מגדולי פוסקי הדור. שילוב זה היה אופייני לחכמי התורה של הדורות ההם, בפרט בקהילות המרכזיות, בהם היה זה טבעי לגמרי להיות נושא שני התארים: 'אב"ד ור"מ', כלומר אב-בית-דין וריש מתיבתא. שמו כגאון אדיר יצא ברחבי מערב אירופה, וקהילות אחדות נשאו עיניהם להכתירו בכתר רבנויותיהן. כשהוצעו לו משרות הרב הראשי של המבורג ומגנצא, דחה אותן מתוך נאמנות לקהילת מולדתו פירדא ולישיבה הרמה שבה.¹⁹⁴ דרכו של ה'שער הזקנים' להנהגתה הרוחנית של פירדא היתה יחודית. במרבית המקרים כאשר נפטר רב גדול שמכהן כאב"ד ור"מ בקהילה, מחפשים לו

¹⁸⁹ ר"א ברגמן, ישאו הרים שלום, ירושלים [תשכ"ח], עמ' 37: "כ"ו באב תקצ"ד... נתעכבתי קצת בקריגסהאבר... הרב הגדול מורנו הרב וולף האמבורגר נ"י, שלח בשבילי איזו חבילת כתבים בדרך בידי מכירי מאז ומקדם".

¹⁹⁰ ראה אגרות הפקידים והאמרכלים מאמשטרדם, תקפ"ט, ירושלים תשל"ט, עמ' 53: "כסלו תקפ"ט... f 85.301 f 62, וועלכי זיא מן הרב הנגיד מו"ה וואלף המבורג ערהאלעטן האבען". שם, עמ' 69: "געלט מהרב הגאון הנגיד מוהר"ר וואלף המבורג נ"י בפירדא".

¹⁹¹ ראה לדוגמא באגרות הפקידים והאמרכלים מאמשטרדם, תקפ"ו-תקפ"ז, ירושלים תשכ"ה, עמ' 58: "מרשון תקפ"ו... הרב הגאון מו"ה וואלף המבורג נ"י שלח סך א' 327 גילדן של אשכנז, והיה בתוכו 85 מפירדא והשאר f 242 היה מהסביבות". והשוה שם עמ' 275.

¹⁹² ראה לעיל פרק 'הבאת רבי משה סופר בעל חתם סופר', בהערה שבסוף תת-פרק 'מהומה בפרסבורג'.

¹⁹³ 'Aus dem Frankenland', Der treue Zions-Wächter, 14. März 1848, p. 85
¹⁹⁴ Staatsarchiv Nürnberg, RA 1932, Tit. 13, Nr. 937, vom 21. August 1830. מובא אצל C. Wilke, "Den Talmud und den Kant" – Rabbinerausbildung an der Schwelle zur Moderne, Hildesheim 2003, p. 359